

İRAN'DAKİ GELİŞMELERİN TÜRKİYE'NİN GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ VE ALINABİLECEK TEDBİRLER

DOÇ. DR. MUSTAFA KİBAROĞLU

BİLKENT ÜNİVERSİTESİ

HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI

SİLAHLI KUVVETLER AKADEMİSİ

MART 2006

İran, gerek taraf olduğu uluslararası antlaşmalardan doğan haklarını kullanarak, gerekse uluslararası konjonktürde ortaya çıkan fırsatları değerlendirmek suretiyle bugün nükleer alanda hatırı sayılır bir altyapı geliştirmiş durumdadır. İran'ın bu aşamaya gelmesinde kendi dışındaki bazı aktörler de direkt ya da dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. Bütün bu süreç bir çok unsura bağlı olarak gelişmiş ve bugüne gelinmiştir. Günümüzde içinde bulunulan ortam önemli belirsizlikler içermekte ve bu yönüyle uluslararası barış ve istikrarı tehdit edebilecek gelişmelere de yol açabilecek bir durum yaratmaktadır. İran'ın nükleer alandaki kazanımlarını bir vakum içinde, bir çok faktörden bağımsız olarak, incelemenin sadece eksik olmayacağını, aynı zamanda yanıltıcı da olacağını düşünerek bütünsel bir fotoğraf ortaya konulmasında fayda vardır. Bu sebeple, bugünlere nasıl gelindiğinin iyi anlaşılması, buradan nerelere gidilebileceği konusunda fikir vermesi düşüncesiyle, bu yazı İran'ın içinden geçtiği süreci siyasi, ekonomik ve askeri boyutlarıyla olduğu kadar bilimsel ve teknolojik boyutlarıyla da yansıtmaya çalışacaktır.

GİRİŞ: TARİHSEL ARKA PLAN

Nükleer silahları geliştirerek insanlık tarihinde ilk ve son kez savaş ortamında kullanmış ülke konumunda olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Hiroşima ve Nagazaki'de etkilerini en açık şekilde gördüğü nükleer teknolojinin yayılmasını engellemek düşüncesiyle belli bir süre bu alanda gizlilik politikası izledi ve hatta Manhattan Projesi'nde kendisine yardımcı olan ülkelerle dahi imkan ve kabiliyetlerini paylaşmak yanlısı olmadı. Ancak 1949 yılında Sovyetler Birliği'nin kısmen casusluk, kısmen de bilim adamlarının çabaları sonucu nükleer silahları geliştirmesi karşısında ABD önce en yakın müttefiki Birleşik Krallık (İngiltere) ile bu alanda işbirliğine gitti ve bilgilerini paylaştı. Nitekim İngiltere 1952 yılında ilk nükleer denemeyi gerçekleştirdi. Bu süre zarfında ABD firmaları yönetim tarafından kısıtlanırken İngiliz firmalarının nükleer teknoloji transfer etmelerinden büyük mali kazanç etmelerin görülmesi sonucu ABD gizlilik politikasını değiştirerek nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımının yaygınlaşmasını, ancak bunu yaparken nükleer silah yapımını teşvik etmeyecek ve gerekirse engelleyecek önlemleri de içeren bir politika benimsedi. Bu politikanın dünyaya açıklanması 8 Aralık 1953 tarihinde dönemin ABD Başkanı Dwight Eisenhower'ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı ve "Barış için Atom" olarak tanımlanan konuşmasıyla olmuştur. Bu tarihten sonra ABD yönetimleri öncelikle dost ve müttefik olarak gördükleri ülkelere küçük çaplı araştırma reaktörleri vererek bu ülkelerde zamanla nükleer santralleri çalıştırabilecek kadroların yetişmesini sağlayacak bilimsel alt yapının oluşturulmasını teşvik politikası izledi. Bu çerçevede 1955 yılında 5 megawatt termal (MWth) çapında küçük bir araştırma reaktörü İran'da Tahran Üniversitesi'nde kuruldu.

Nükleer teknoloji ile tanıştıktan sonra İran hızla bu alanda öncelikle bilimsel ve teknolojik alt yapıyı geliştirme yoluna gitti. Her sene onlarca yetenekli öğrenci ve teknisyen başta Almanya ve İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerine ve ABD'ye gönderildi. Bir kısmı zamanla İran'a dönerek bu ülkede üniversitelerde kürsüler, araştırma merkezleri ve laboratuvarlar kurdular. Diğerleri buldukları ülkelerde kalarak bilimsel ve teknik yeteneklerini geliştirdiler. [1] İran'ın nükleer alanda çok istekli ve girişken olmasından faydalanmak isteyen Avrupa ülkeleri, 1960lı yılların ikinci yarısı ve 1970li yıllarda bir yandan İran'a nükleer santraller satmaya çalışırken bir yandan da o santralleri işletebilecek kadroları kendi ülkelerinde yetiştirmek ve bu yolla santral satışında avantajlı konumda olabilmek düşüncesiyle İranlı genç ve parlak beyinleri kendi ülkelerine çekebilmek için birbirleriyle yarıştılar. [2] İran Şahı Rıza Pehlevi, hem 1973 yılında Arap-İsrail savaşı (Yom Kippur) sonrasında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) kurulmasıyla dört katına çıkan petrol fiyatları sonucu büyük bir gelir akışına sahip olması sebebiyle, hem de kendisine Avrupalı ülkelerin bu alanda verdiği teşvikler ve sundukları cazip projeler sebebiyle 1974 yılında bir açıklama yaparak takip eden "yirmi yılda yirmi bin megawatt elektrik kurulu nükleer güç sahibi olmak" hedefini ortaya koydu. Bu durum karşısında piyasadaki avantajı kaybetmemek için ABD firmaları özellikle Başkan Jimmy Carter döneminde, "İran'ın geniş petrol ve doğal gaz rezervleri olmasına karşın bu kaynaklardan tasarruf yapması ve daha temiz ve daha ucuz enerji olarak sunulan nükleer teknolojiye azami oranda faydalanması" konusunda İran yönetimi nezdinde lobi faaliyetlerinde bulundular.

Bu sırada Fransız Eurodif ve Alman Siemens (Kraft Werk Union - KWU) firmaları ilk büyük yatırımları gerçekleştirmeye başladılar. Siemens tarafından Basra Körfezi kıyısındaki Buşehr'de her biri 1,300 MWe gücünde iki adet hafif su reaktörü barındıracak nükleer tesis inşaatı başlatıldı. Ancak, 1979 yılında İslam Devrimi'nin gerçekleştirilmesi ve bunun hemen sonrasında Irak'ın, Batılı devletlerin de cesaretlendirmesiyle, İran'daki durumu zayıfık olarak değerlendirmesi sonucu iki ülke arasında savaşın başlaması sebebiyle nükleer tesisleri kurmakta olan firmalar çalışmalarını keserek ülkelerine döndüler. 1980 yılına gelindiğinde Buşehr'de kurulmakta olan iki reaktörden birinin yüzde 80ler diğerinin yüzde 90lar oranında inşaatlarının tamamlanmış olduğu, ancak özellikle teknik malzeme ve ekipman kurulması aşamasına henüz geçilmemiş olduğu bilinmektedir. Devrim ve savaş ile ınkıtaya uğramamış olsa, muhtemelen en fazla iki ya da üç yıllık bir süre zarfında İran ilk nükleer reaktörlerini bundan 30 yıl kadar önce çalıştırmış olabilecekti.

İslam Devrimi ile İran'da rejimi kökten değiştiren Mollar yönetimi liderleri Ayetullah Humeyni'nin "Ne Doğu Ne Batı" şeklinde tanımlanan bağımsız ve tarafsız dış politikasının etkisinde "yabancı ülkeye bağımlılık yaratır" düşüncesiyle önceleri nükleer tesislerin bitirilmesine yönelik bir istek göstermediler. [3] O dönemde özellikle Haşimi Rafsancani'nin başını çektiği Fars milliyetçisi olarak tanımlanabilecek kadrolar Humeyni'yi ve diğer molları ikna ederek öncelikle Fransa ve Almanya nezdinde girişimlerine 1984 yılı itibarıyla başlayarak yarım kalan tesislerin sonuçlandırılmasını talep ettiler. Ancak, başta ABD olmak üzere Batı ile çok iyi ilişkiler içinde bulunmuş olan Şah'ın yönetimindeki monarşik rejime karşın, İslam Devrimi ile köktendinci bir rejim geliştiren, İsrail ve ABD ile ilişkilerinde düşmanca tutum içinde bulunan İran'ın, nükleer alanda elde edebileceği kazanımlardan kaygı duyan Amerikan yönetimi, Almanya ve Fransa'ya baskı yaparak yarım kalan tesisleri bitirmelerini engelledi. [4]

Rusya ile Nükleer İşbirliği Anlaşması

Irak ile süren savaşta hem siyasi, hem ekonomik, hem de askeri açıdan bu ülkeyi destekleyen Batılı devletlerle ilişkilerini azaltan İran, nükleer tesislerini tamamlaması için bu kez Arjantin, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Çekoslovakya gibi ülkelerle temas kurdu. Bilahare Sovyetler Birliği'nde Mikhail Gorbaçov'un yönetime gelmesi ile bu ülke ile daha ileri seviyelerde işbirliği yolları aramak ve bu arada nükleer tesisleri bitirmesini talep etmek üzere dönemin İran Devlet Başkanı Haşimi Rafsancani 1989 yılında Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyarette diğer konularla birlikte nükleer alanda da işbirliği yapılması kararı alındı. Ancak kısa süre sonra Doğu Bloku içinde başlayan dağılma sürecinin Sovyetler Birliği'ni de etkilemesi bu işbirliğinin hemen gerçekleştirilmesini engelledi. Dağılan Sovyetler Birliği'nin devamı niteliğindeki Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile de aynı konularda anlaşmaya varılması sonucu 8 Ocak 1995 tarihinde iki ülke arasında nükleer alanda oldukça kapsamlı bir işbirliğini içeren bir anlaşma imzalandı. [5]

Bu alandaki standart ikili anlaşmalardan pek farklı özellik taşımayan Rusya-İran nükleer işbirliği anlaşmasının en dikkat çeken yönü, her yıl 20 ila 30 kadar İranlı doktora ve yüksek lisans öğrencisi ile teknisyenin Rusya'daki ilgili kurum ve kuruluşlara gönderilerek bu alanda ileri seviyede bilimsel ve teknik donanıma sahip olmaları konusunda işbirliğine gidilecek olmasıydı. Buşehr'de Alman firması KWU'nun tamamlamadan ayrıldığı tesislerde her biri 1,000 MWe gücünde Rus teknolojisi ürünü VVER tipi hafif su reaktörleri kurulacak olmasının yayında bilimsel ve teknolojik işbirliğinin de bu derece yoğun ve kapsamlı olmasına karar verilmiş olması, İran'ın daha 1950'li yıllarda büyük bir istekle girmiş olduğu ve 1970'li yıllarda hedefini büyüttüğü nükleer alanda önemli bir güç haline gelebileceğinin önemli ipuçlarını vermektedir.

Günümüz itibarıyla Rusya'daki akademik kuruluşlardan nükleer fizik ve nükleer mühendislik gibi dallarda doktora derecesi alan İranlıların sayısının 250 civarında olduğu İranlı yetkililer tarafından ifade edilmektedir. Toplam nükleer mühendis sayısının ise 450 olduğu belirtilmektedir. Bununla da yetinilmeyerek gelecek 10 yıl içinde bu sayısının 1,500 olması gerektiği ifade edilmektedir.

ABD'nin Tepkisi ve Rusya'nın Tutumu

Rusya'nın İran'da nükleer tesisler kurması ve aynı zamanda bilimsel ve teknolojik kapasitesini büyütmesine de karar vermesi karşısında en büyük tepkiyi ABD gösterdi ve Rusya ile olan ilişkilerinde hemen her platformda bu konuyu gündeme getirdi. Gerek devlet başkanları seviyesinde, gerek daha alt seviyelerde ABD yönetimi Rusya'yı İran'ın nükleer silah geliştirmek yönünde bir hedefi olduğu konusunda ikna etmeye ve bu yolla hassas bilgi ve teknolojinin bu ülkeye transferini engellemeye çalıştı. ABD'nin bu çabalarında önemli bir aşama kat ettiğini söylemek zor. Bunun bir kaç sebebi sayılabilir. 1990'lı yılların özellikle ilk yarısında Sovyetler Birliği'nin dağılmış olmasının her türlü etkisinin devam ettiği bir süreçte Rusya'da sıkıntısı en çok çekilen şey alt üst olmuş ekonomik yapı içinde temel ihtiyaçları sağlamaya yönelik mali kaynak yaratılmasıydı. İran ile yapılan anlaşma Rusya için o dönemde hiç de azımsanamayacak bir miktar olan yaklaşık bir milyar dolarlık bir mali kaynak anlamına gelmekteydi.

Bununla da bağlı olan bir başka sebep ise dağılan Sovyetler Birliği'nde hemen her kurumda görülen yıkımın en az seviyede olmasına çalışılan alan, ulusal güvenlik bakımından da hayati önem arz eden nükleer alandı. Rus nükleer silahlarının emniyetleri ve ülkenin güvenliğini sağlayabilecek caydırıcı kapasitesinin devam etmesi bilimsel ve teknolojik imkan ve kabiliyetlerin işlev göreceği durumda olmasının yanı sıra bu alanda çalışan uzmanları, bilim adamlarını ve teknisyenleri bir arada tutmamakla mümkündü. Rusya'nın dışa açılmasından sonra hassas bilgi ve beceriye sahip eski Sovyet vatandaşlarının bir çoğu ülkenin içine girdiği yoksulluk ortamından kurtulmak için çok daha iyi imkanlar vadeden başka ülkelere ve işlere yöneldiler. Bu dönemde ABD'nin en büyük kaygılarından biri nükleer ve diğer kitle imha silahlarının emniyetlerinin sağlanması kadar bu alanda önemli bilgiye sahip bilim adamlarının Libya, İran, Kuzey Kore gibi bazı ülkelere gitmeleri ve bu ülkelerin zamanla ABD'yi, müttefiklerini (ve İsrail'i) de tehdit edebilecek askeri imkan ve kabiliyetler geliştirmelerine önemli katkı yapmalarıydı. Bu sebeple daha 1991 yılı Aralık ayında Sovyetler Birliği'nin yıkıldığı günlerde ABD Senatosu'ndan Sam Nunn ve Richard Lugar adıyla anılan "Nunn-Lugar Girişimi" ile "Ortak Tehdit Azaltma Programı" devreye sokularak uzun yıllar sürecek ve on milyar dolardan fazla bir miktarı içerecek bir süreç başlatıldı. [6]

Rusya bir yandan ülkeye yapılan bu para girişinden memnun olmakla beraber zamanla karşılıklı olarak hassasiyetlerin dile getirilmesi sebebiyle bazı zorluklar yaşandı. Bu sebeple, İran ile yapılan anlaşmadan gelecek olan yaklaşık bir milyar dolar Rusya'da nükleer alanda hemen her aşamada görev yapan herkes için büyük önem taşıyordu. O sebeple Rus yöneticiler ABD'nin bütün telkinlerini "not etmek" ile yetindiler ve hiç bir aşamada Buşehr'deki tesisleri kurmaktan vazgeçebilecekleri yönünde bir intiba yaratmamaya özen gösterdiler. Buşehr'de başarılı oldukları takdirde nükleer tesisler kurma konusunda uluslararası başka avantajlı bir konuma gelerek başka siparişler alabilecekleri beklentisi de bu kararın arkasında durmalarında etkili olmuştur. [7]

Rusya'nın ABD'nin baskısından etkilenmemesinin bir başka sebebi bu ülkenin kendisine karşı kullanabileceği baskı araçlarının kısıtlı olması ya da hiç olmamasıydı. Bir bakıma eski Sovyetler Birliği topraklarındaki kitle imha silahları ve bunların yapımında kullanılan bilimsel, teknik ve teknolojik birikimin emniyetli ve güvenli ortamlarda bulunmasının sağlanması, ve kitle imha silahlarının terörist grupların veya onlarla işbirliğinde olduğuna

inandığı ülkelerin eline geçmesinden büyük endişe duyması, ABD yönetimini bu konuda Rusya ile işbirliği yapmaya zorunlu kılmaktaydı. Rusya'nın bu yönde ciddi endişesi olmaması, ABD ve İsrail'in ise ciddi tehdit algılamaları sebebiyle Rusya'nın katkısına büyük önem veren ABD yönetimi İran konusundaki telkinlerini bu ülkeyle işbirliğini sekteye uğratabilecek baskı seviyesine çıkartmamaya özen göstermiştir. Rusya'nın bu alanda tutumunu biraz daha ABD'nin taleplerine yakınlaştırmasını sağlayan gelişmelerden biri Çeçen guruplar tarafından özellikle Moskova'da gerçekleştirilen büyük çaplı saldırılar olmuştur. Bu gurupların eline kitle imha silahlarının geçebilmesi olasılığı, ve özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında İslam ile terörün sıkça bağdaştırılmaya başlanması sonucu Rusya'nın biraz daha temkinli bir tavır içine girdiği gözlenmiştir.

1990lı yıllarda bir çok ülke tarafından geri çevrilen İran'ın Buşehr'deki tesislerinin tamamlanmasını sağlama girişimlerine Rusya'nın sıcak bakmasının bir diğer önemli sebebi de bu işbirliği yoluyla hem İran'ın nükleer alandaki kazanımlarını kontrol edebilecek bir konumda olmak, hem de İran açısından çok önemli bir talebini yerine getirmesine karşılık bu ülkenin eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın en hassas olduğu konulardan bir olan Müslümanlık propagandası yapmasını engellemek olmuştur. Sovyetler Birliği'nin yıkıldığı ilk yıllarda gündemdeki en önemli tartışmalardan biri Birliği oluşturan ve Türk ve Fars kimliklerinin yanı sıra İslam kimliğine de sahip olan cumhuriyetlerin, Rusya'nın kabul etmeye hazır olmadığı bir aşamada Türkiye'nin ya da İran'ın güdümünde politikalar izlemeleriniydi. Türkiye ile ilişkilerinde çeşitli manivelalara sahip olan Rusya, İran'a karşı ise nükleer teknoloji transferi gibi bu ülkenin son derece büyük önem verdiği bir konuda kapsamlı işbirliği yapmayı kabul etmekle "arka bahçesinde" İran'ın kendisini rahatsız edecek bazı girişimlerde bulunmasını engelleyebileceğine inanmaktaydı. Nitekim, Rusya ile yapılan nükleer alanda işbirliği ile İran'ın eski Sovyet cumhuriyetlerine yönelik başlardaki atak politikası yerini daha serin kanlı bir politikaya bıraktığı gözlenmiştir.

İran ile arasındaki işbirliğini ABD'nin istediği oranda kısıtlamayı kabul etmeyen Rusya'nın bu konuda ortaya koyduğu temel görüşlerden bir tanesi de, 1968 yılında imzalanan ve 1970 yılında yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi (NPT) Antlaşması'nın 4. Maddesi hükümleri uyarınca, Antlaşmaya taraf olan "Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devlet" statüsündeki ülkelerin sahip oldukları tesisleri ve bilgileri salt barışçıl amaçlarla kullanılmakta olduğu Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından denetlenmek suretiyle doğrulandığı sürece nükleer teknoloji transferi yapabilmelerine izin vermesidir.

İRAN'IN NÜKLEER KAZANIMLARINDA SORUN OLAN HUSUSLAR

Rusya'nın kapsamlı nükleer teknoloji transferi yapmakta sakınca görmediği ve NPT kapsamında bir hak olarak değerlendirdiği İran'ın nükleer alandaki kazanımlarından kaygı duymaya devam eden ABD yönetimi bu ülke yönetiminin güçlendirilmiş denetlemeleri kapsayan Ek Protokol'ü imzalamasını ve İran Meclisi'nin de onaylaması suretiyle İran'daki tüm tesislerin ve gerekli görülen her yerin denetlenmesine izin verilmesi konusunda ısrarlı bir tutum içine girmiştir. İran yönetimi ise Ek Protokol'ü uluslararası baskılar altında imzalamış olmasına rağmen, taraf olmak gibi bir zorunluluğu bulunmadığını ve nükleer alandaki kazanımlarını tümüyle barışçıl amaçlı olarak kullanmak niyetinde olduğunu belirtmektedir. Ancak, akılda tutulması gereken husus, imkan ve kabiliyetlerin geliştirilmesi uzun yıllar almasına karşın, bunlara bağlı niyetlerin değişmesi çok kısa sürede olabilmektedir. Tehdit ise, imkan ve kabiliyetler ile niyetlerin kesiştiği noktada ortaya çıkar.

Bugün için belli imkan kabiliyete sahip ülkeler bunları tehditkar bir şekilde kullanmıyor olmalarına karşın zaman içinde gelişmelere bağlı olarak niyetlerinde değişme olması sonucu tehdit oluşturabilirler. Bu sebeple, uluslararası güvenlik konularında ülkelerin beyan ettikleri niyetlerinden ziyade hangi imkan ve kabiliyetlere sahip olduklarına daha fazla önem verilmesi doğaldır. Çünkü uluslararası güvenlik analizlerinde "kötü" hatta "kötünün kötüsü" olasılıkları içeren senaryolara bağlı olarak ülkeler önlemlerini ve bunların gerektirdiği kendi imkan ve kabiliyetlerini geliştirmeye gayret ederler.

Bu açıdan bakıldığında, son 25 yıl boyunca her türlü güven bunalımı yaşamış ve birbirlerini en ağır ifadelerle suçlamış olan İran ve ABD'nin karşılıklı olarak resmi açıklamalarda dile getirilen niyetlerine çok fazla itibar edeceklerini beklemek doğru olmaz. Bu sebeple, ABD yönetimi İran'ın 1960lı yıllardan bu yana fasılalarla dahi olsa nükleer alanda geliştirmiş olduğu bilimsel ve teknolojik altyapıyı nükleer silah sahibi ülke

konumuna gelme çabasının bir sonucu olarak görmekte ve bunu engellemeye çalışmaktadır. ABD yönetiminin bu çerçevede üzerinde en fazla hassasiyet gösterdiği husus İran'ın uranyum zenginleştirme imkanına sahip olmasıdır. Çünkü, yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum (HEU) nükleer silah yapımında kullanılan en temel gereksinimlerden biridir. Diğerleri ise Plutonyumdur.

İran'ın Yetenekleri ve Yarattığı Sorunlar

Nükleer yakıt çevriminde kullanılan teknolojinin askeri amaçlı olarak da kullanılabilir olması sebebiyle nükleer enerji "iki yüzlü" enerji olarak tanımlanır. İran bugün deneysel miktarda da olsa Plutonyum ayrıştırma teknolojisine sahiptir ve son dönemde çok büyük sorun haline gelen Uranyum zenginleştirme tesislerini kurmuş durumdadır. İran'ın ortaya koyduğu hedef, 1974 yılında Şah Rıza Pehlevi tarafından dile getirilen 20,000 MWe kurulu nükleer güce yetecek oranda nükleer yakıt üretecek Uranyum zenginleştirme tesisleri kurmaktır. [11] İran Dışişleri Bakanı Kemal Harazzi tarafından 1 Mart 2005 tarihinde Tahran'da yapılan bir uluslararası toplantının açılış konuşmasında ortaya koyduğu bu hedef yaklaşık 54 bin adet santrifuj kurulmasını gerektirmektedir. Bu çok yüksek bir rakamdır. Bu çapta uranyum zenginleştirme yeteneği kazandığı takdirde İran söz konusu imkan ve kabiliyetleri ile yılda en az yüz kadar nükleer başlık üretebilecek temel alt yapıyı kazanmış olabilir. Üretilebilecek nükleer başlık sayısı patlayıcıların istenilen gücüne ve zenginleştirme tesislerinin çalışma sürelerine ve verimliliklerine bağlı olarak değişebilir.

Uranyum zenginleştirme, nükleer reaktör yakıtı üretmek için kullanılan bir yöntem olması sebebiyle barışçıl amaçlı bir teknoloji olarak değerlendirilmektedir. Ancak, reaktör yakıtı olarak hafif su reaktörleri için yüzde 3 ila 5, araştırma reaktörleri için ise yüzde 20 civarında zenginleştirme yeterli olmakla beraber, bu oranların çok üzerine aynı teknik bilgi ve teknolojik donanım ile çıkılarak nükleer silahta kullanılacak oranda uranyum zenginleştirme yapılabilmesi, aynı teknolojinin askeri amaçlı olarak da değerlendirilmesine izin vermektedir. İran'ın nükleer reaktör kurmasının yarattığı sorunlardan bir tanesi zamanla bu yeteneğini askeri boyutu ile kullanabileceği endişesidir. Böyle bir yola gitmesi İran'ın NPT yükümlülüklerini açıkça ihlal etmesi anlamına gelir ki bu durumda konunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) havale edilmesi ve ekonomik, siyasi ve askeri boyutları olan bir dizi önlem alınması sonucunu getirebilir. Tabi, İran böyle bir gelişme öncesinde planlı ve programlı hareket ederek Kuzey Kore'nin yaptığı gibi NPT'den çekilmek ve nükleer silah geliştirmemek yükümlüğünden kurtulmak gibi bir yola gidebilir.

Bu gelişmelere en başta ABD'nin nasıl tepki vereceği ilgiyle izlenmesi gerekir. Kuzey Kore'nin bir kaç girişimden sonra bir dizi ülkenin (ABD, Rusya, ÇHC, Japonya, G. Kore) ve UAEA'nın uzun süren "angajman" politikasına rağmen uluslararası konjonktürel gelişmeleri fırsat bilerek nihayetinde NPT'den çekilmiş olması ve 10 Şubat 2005 tarihinde nükleer silah kapasitesine sahip olduğunu açıklaması karşısında ABD'nin herhangi bir şey yapamamış olması İran'ın benzer politika izleme düşüncesini geliştirmesine sebep olabilir. Ancak, burada unutulmaması gereken husus, Kuzey Kore'nin Japonya ve Uzak Doğu bölgesi için belli bir tehdit oluşturmasına karşın ABD açısından çok daha önemli olan İsrail'in güvenliği ve Orta Doğu bölgesi bakımından direkt bir tehdit yaratmamaktadır. Ayrıca Kuzey Kore gibi bir rejim ile mücadele yöntemleri İran ile mücadele yöntemlerinden önemli farklılıklar içermesi doğaldır.

İran'ın uranyum zenginleştirme tesislerinin sorun yaratan bir başka boyutu, söz konusu tesislerin daha kurulmasının planlanması aşamasında bu ülkenin taraf olduğu NPT ve bunun altında gerçekleştirilen denetleme rejimi hükümleri uyarınca, tesislerin mühendislik planlarının UAEA'na bildirilmesi gereğini yerine getirmemiş olmasıdır. İran'daki tesislerin UAEA tarafından denetlenmesi 1971 tarihli Model Protokol'e göre yapıldığı için Ajans'ın İran tarafından beyan edilmeyen bu tesisleri tespit etmesi ya da denetlemelerde bulunması mümkün olmamıştır. Ancak 2002 senesi sonlarına doğru bazı bilgilerin basına ve akademik dünyaya sızması sonrasında İran gizli bir şekilde Natanz bölgesinde uranyum tesisleri kurduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. İranlı yetkililer resmi açıklamalarında tesislerle ilgili Ajans'a zamanında gerekli bildirim yapmamış olmalarının arkasında kötü bir niyet aranmamasını, bu durumun bürokratik bazı sorunlardan kaynaklandığını ifade etmiş olsalar da, kendilerinin dahi inanmadıkları bu görüşler uluslararası camiada kabul görmemiştir. Nitekim bazı İranlı yetkililer özel görüşmelerde (Mart 2005, Tahran) eğer tesisleri önceden bildirmiş olsalardı "ABD'nin bitirilmesini engellemesinden endişe ettikleri için gizlilik yolunu seçtiklerini" ifade etmişlerdir.

Kaldı ki, başta büyük gürültü koparan bu gelişme, İran'ın özellikle UAEA nezdinde diplomatik manevra ile yaptığı girişimler sonucu bu ülkenin NPT sorumluluklarını ihlal ettiği sonucuna varılmasını engellemiş, ancak "sorumluluklarını yerine getirmekte önemli hatalar yaptığı" yargısının ortaya konulmasına yol açmıştır. Bu durum, İran'ın BMGK'ne götürülmesini kolaylaştıracak bir gelişme teşkil etmemiştir. Birleşmiş Milletler'in Daimi Üyesi statüsünde olan ÇHC de böylesi bir gerekçeyle İran'ın BMGK'ya götürülmesine sıcak bakmadığını çeşitli şekillerde belli etmektedir. İran ile on yıldır kapsamlı nükleer işbirliği geliştiren Rusya da benzer bir tavır içindedir.

İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMINA ULUSLARARASI TEPKİLER

İran'ın nükleer programındaki gelişmeleri bir çok ülke ve uluslararası örgüt yakından takip etmektedir. Bazı ülkelerin ilgisi daha ziyade ticari ve ekonomik kaygılarla olmakla beraber bazı ülkeler İran'ın nükleer silah geliştirebilecek potansiyele sahip olmasını potansiyel hatta açık bir tehdit olarak değerlendirmekte ve bu duruma karşı çeşitli önlemler geliştirme çabası içinde bulunmaktadır. Söz konusu ülkelerin yanı sıra Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı da sürece müdahil durumdadır ve soruna taraf bütün ülkelerin belli düzeylerdeki beklentilerini karşılamaya çalışmaktadır. Ancak, UAEA'nın konumu, yapısı ve imkanları dikkate alınarak bir değerlendirme yapmak daha doğru bir yaklaşım olur.

UAEA'nın Konumu

UAEA'nın bu süreçteki rolü, ön planda gibi görülse dahi, uygulama aşamasında çeşitli kısıtlamalara tabi olduğu için gereğinden fazla büyütülmemeli ve yanlış beklentiler yaratılmamalıdır. 1953 yılında ABD'de Başkanı Eisenhower'ın "barış için atom" konulu konuşmasını takip eden süreçte hız ve yoğunluk kazanan nükleer teknoloji transferi üzerine bu alanda bir kurumsal yapılanma ihtiyacı olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim, Birleşmiş Milletler bünyesinde merkezi Avusturya'nın başkenti Viyana'da Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı 1957 yılında kurulmuştur. Ajans, nükleer alanda bilim ve teknolojinin çok kısıtlı sayıda ülkenin imkanları dahilinde olması, ancak hızla büyüyen nükleer enerji pazarında bir çok ülkede bu alanda yetişmiş insan gücüne, bilimsel ve teknolojik bilgi birikimine ihtiyaç duyulacak olması karşısında üye ülkelere bu konularda yardımcı olabilecek bir yapı olarak kurulmuştur. O aşamada nükleer silahların yayılması henüz büyük bir sorun olarak değerlendirilmediği için Ajans'ın kuruluş amaç ve çalışma esaslarını belirleyen Tüzük daha ziyade bilimsel ve teknolojik boyutlar dikkate alınarak hazırlanmıştır.

NPT'nin hazırlanması aşamasında taraf olacak ülkelerin nükleer silah geliştirmemeleri karşılığında yapacakları teknoloji transferinin askeri amaçlara yönlendirilmediğini doğrulanması gereği bu konuda uzmanlaşmış ve tarafsız bir kuruma ihtiyaç duyulması sonucunu ortaya çıkarınca hali hazırda var olan UAEA'ndan bu konuda katkı yapması talep edilmiştir. Japonya'nın ithal etmek istediği 200 bin ton doğal uranyumun hangi usul ve esaslara göre barışçıl amaçlarla kullanıldığının doğrulanacağını sorması üzerine 1970 yılında başlatılan ve yaklaşık bir yıl süren çalışmalar sonucu Model Protokol ortaya çıkmıştır.

UAEA, çoğunlukla yanlış bilindiğinin aksine herhangi bir yaptırım gücü olan bir kuruluş değildir. BM bünyesinde ülkelerin ortak arzusu istikametinde gerçekleştirilmiş olması sebebiyle ve Tüzüğü dolayısıyla tarafsız uzman bir kuruluş olmak özelliğini korumak zorundadır. Ajans'ın yapısında en önem arz eden iki birimden bir tanesi Yönetim Kurulu diğeri Genel Direktörlüktür. Bununla birlikte Genel Sekreterlik, Genel Konferans gibi yapılar da alınan kararların niteliği ve uygulanması bakımından önem arz etmektedir. Yönetim Kurulu coğrafi bölgeler arası dengeyi, bilimsel ve teknolojik gelişmişlik gibi bazı kriterleri dikkate alacak şekilde dönemsel olarak seçilen 35 üye ülkeden oluşur. 1957 yılında kurulmuş olduğu için daha sonra imzalanan NPT Antlaşmasına taraf olmayan Hindistan, Pakistan gibi ülkeler de UAEA'na üye durumdadırlar ve Yönetim Kurulu'nda da yer almaktadırlar. Özellikle Soğuk Savaş yıllarında Doğu-Batı kampaşmasının yaşanması, diğer taraftan Bağlantısızlar Hareketi, ve Arap Birliği gibi girişimlerin ortaya çıkması ve bu yapılanmaların belli siyasi ağırlıklara sahip olması Ajans bünyesinde alınan kararlara da yansımıştır.

UAEA tarafından yürütülen denetlemelerin amacı ülkelerin barışçıl amaçlar gütmek üzere transfer ettikleri ya da kendi imkanlarıyla geliştirdikleri nükleer teknolojinin askeri amaçlara dönüştürülmesi durumunda böyle bir girişimin zamanında tespit edilmesini

sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için Ajans, Model Protokol esasları uyarınca 1971 yılından itibaren NPT'ye taraf olan ve nükleer silaha sahibi olmayan statüdeki devletlerde denetlemeler yapmıştır. Bu denetlemelerin büyük çoğunluğu sorunsuz geçmiş olmasına karşın, gizli amaçlar güden bazı üye devletlerin girişimlerini saklamak amacıyla Ajans'ın denetlemelerini geciktirecek ya da zorlaştırabilecek bazı girişimleri olmuştur. Bu durum karşısında Ajans üye ülkenin kendisi ile işbirliği yaptığı oranda verimli olması mümkündür. Aksi takdirde zorlayıcı bir takım tedbirler ile denetlemelerine devam etmesi mümkün değildir. [12]

Bununla birlikte bir ülkede gerçekleştirdiği denetlemeler sonucu o ülkenin tamamen barışçıl amaçlar güttüğünü doğrulamakta endişesi olduğu takdirde Ajans konuyu Yönetim Kurulu'na götürmek suretiyle söz konusu ülkeden açıklık ve şeffaflık sağlayacak işbirliği talep edebilmektedir. Bu konuda bir işbirliği göremediği takdirde konuyu prensip olarak BMGK'ne havale etmesi gereken UAEA Yönetim Kurulu, yapısından kaynaklanan (bölgesel, etnik, dini vesair) sebeplerle ülkeler/bölgeler arası dayanışma gösterilmesi sonucu sorun yaratan ülkelere karşı caydırıcı tedbir almakta zorlanmıştır.

Irak'ın gizli nükleer silah geliştirme projesi konusunda uzun yıllar çeşitli bilgiler ortaya konulmuş olmasına rağmen, bir yandan Sovyetler Birliği'nin bu ülkeye vermiş olduğu destek, diğer yandan Arap Birliği içindeki dayanışma sebebiyle Irak, Soğuk savaş yılları boyunca UAEA Yönetim Kurulu'nun bazı taleplerine karşılık vermek zorunda hissetmemiştir. 1991 Körfez Savaşı sonrasında ise durum oldukça ciddi boyutta ve kapsamlı olarak değişmiştir. Her ne kadar Irak'taki özel durumdan kaynaklanan bazı ayrıcalıklar sebebiyle de olsa, bu ülkenin gizlice gerçekleştirmiş olduğu nükleer silah geliştirme teknik ve teknolojik alt yapısı tümüyle yok edilmiştir. Ancak, söz konusu proje kapsamında yer almış olan ve sayıları 7,000 kadar olduğu söylenen bilim adamı, teknisyen ve diğer uzmanların önemli kısmının halen bu ülkede olduğu ve bilimin unutulamayacağı gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Irak'taki uygulamaya kadar UAEA kendi bünyesinden kaynaklanmayan istihbari bilgiyi kullanamamaktaydı. Bu konu Model Protokol'de çok açık olarak yer almasa bile Soğuk Savaş yıllarının konjonktürel gelişmeleri karşısında farklı bir uygulama yapması mümkün değildi. Ancak, Irak'tan çıkartılan dersler öncelikle Ajans'ın, kendisine gelen istihbari bilgileri "gerekli ve uygun gördüğü takdirde" kullanması sürecini başlattı. Ardından gelen "93+2 Programı" zamanla güçlendirilmiş denetleme rejimi olarak kabul edilen Ek Protokol'ün ortaya çıkmasına yol açtı. UAEA tam sağlıklı ve güven veren bir denetleme rejimi için bunu da yeterli görmemekte ve bu konuda uzmanların katılımıyla "beyin fırtınaları" düzenlemektedir. Böyle bir toplantı Şubat 2003'te Viyana'da yapılmıştır. Bu toplantıya İran'daki denetlemelerden hemen sonra gelen Ajans Genel Direktörü Muhammed El Baradei yaptığı açıklamayla İran'da karşılaştığı manzaradan memnun olmadığını ve özellikle bu ülkenin gizlice uranyum zenginleştirme tesislerini kurmuş olmasının büyük sorun yaratacağını tahmin ettiğini katılımcılara ifade etmiştir. Nitekim, bu toplantıdan bir süre sonra El Baradei dünya kamuoyuna yaptığı açıklamayla İran'ın Ek Protokol'ü imzalaması için 31 Ekim 2003 tarihine kadar süre tanıdığını, bu tarihten önce İran'ın gerekli adımı atmaması durumunda konunun BMGK'ne havale edilmekten başka çaresi kalmayacağını bildirmiştir.

Ajans, işlevselliğini sürdürebilmesine büyük önem vermektedir. Esas itibarıyla nükleer bilimin, teknolojinin ve enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımını teşvik etmek ve yaygınlaşmasını sağlamak ve bununla birlikte hem askeri amaçlı kullanıma dönüşümü engellemek hem de çeşitli sebeplerle ortaya çıkabilecek kaza ve benzeri sorunlar karşısında gerekli önlemleri almak gibi bir misyona sahip olan UAEA ülkeler tarafından kendi siyasi amaçlarına hizmet edecek bir kuruluş olarak görülme istememektedir. Bu sebeple ne ABD ya da benzer düşüncede olan ülkelerin İran'a baskı aracı olarak kullanılmak, ne de İran'ın gizli emellerini saklamasına ve kendisini aklamalarına yardımcı olacak bir kurum durumunda olmak istememektedir. Ajans yalnız siyasi olarak değil etik değerler açısından da bağımsız ve tarafsız yapısını sürdürmek ve bu amaçlar arasında bir denge gözetmek durumundadır. Son dönemde büyük oranda ABD ve İran arasında yaşanan kriz sırasında her iki tarafın da belli oranlarda UAEA'nın tutumundan şikayetçi olmaları bir bakıma Ajansın bu hassas dengiyi kurmuş olduğunu göstermektedir.

Ajans denetçileri, İran'ın uzun süre saklamak suretiyle gerçekleştirdiği uranyum zenginleştirme tesisleri kurması ve az miktarda uranyumu yüzde 3.5 oranında zenginleştirmeyi başarması sonrasında bu ülkedeki tesisleri daha sık denetleme talebinde bulundular. İranlı yetkililer bu taleplere çoğunlukla olumlu yaklaşımla beraber bu süreç kolay ve sorunsuz olmamıştır. İran sürekli olarak "zorunlu olmadığı bir

işbirliğine girmekten kendi çıkarının ne olacağını" sorgulamış ve esas olarak bu tutumuyla Ajans Yönetim Kurulu içinde diplomatik savaş veren kadrolarına önemli avantajlar sağlamıştır. Muhtemelen bu gibi avantajları iyi kullanarak İranlı diplomatlar ve nükleer alandaki uzmanlar İran'ın uranyum zenginleştirme tesislerini gizlice kurmuş olması sebebiyle "NPT hükümlerini açıkça ihlal etmiş bir devlet" olarak tanımlanmak yerine "bu konudaki yükümlülüklerini yerine getirmekte hatalı davranmış ülke" olarak tanımlanmak sonucunu sağlamışlardır.

UAEA açısından İran'ın o ya da bu şekilde halen denetlenebilir konumda olması çok önem arz etmektedir. Aralık 2005'te nükleer yakıt konulacak ve Aralık 2006'da enerji üretmeye başlayacak olan Buşehr'de kurulan nükleer reaktörlerden birincisinden başka bu ülkenin ilki 2008 yılında çalışır konuma geleceğini açıkladığı 40 MWth çapında doğal uranyumu yakıt olarak kullanacak olan ağır su reaktörleri projesi, laboratuvar düzeyde de olsa plutonyum ayrıştırma yeteneği, çok sayıda nükleer araştırma merkezi, uranyum yakıtı dönüştürme ve zenginleştirme tesisleri ve bu alanda görev yapan binlerce uzman, teknisyen ve bilim adamından oluşan bir teknolojik altyapısı ve insan gücü bulunmaktadır. Böyle bir alt yapıya sahip bir ülkenin UAEA denetlemeleri dışında kalması olasılığı UAEA yöneticilerini endişeye sevk etmektedir.

ABD arasında yaşanan kriz sebebiyle İranlı yöneticiler her fırsatta "eğer bütün iyi niyetleri ve UAEA ile kapsamlı işbirliği yapıyor olmalarına rağmen Ajans Yönetim Kurulu ABD'nin baskısı sebebiyle İran dosyasını BMGK'ne havale ederse Ajans ile ve müzakereler yürüttükleri AB ile bu alandaki bütün ilişkilerini askıya alacaklarını" açıklamışlardır. En son olarak 5-6 Mart 2005 tarihlerinde Tahran'da yapılan Nükleer Teknolojiler ve Sürdürülebilir Kalkınma konulu konferansın açılışında konuşan Ayetollah Hasan Ruhani bu görüşleri dile getirdikten başka daha ileri gidilebileceği ve NPT'yi kastederek "İran'ın çıkarlarına hizmet etmeyen bir antlaşma ortamında kalmayı sürdüremeyeceklerini" ifade ederek NPT'den çekilebilecekleri mesajını vermiştir. [13] Böyle bir gelişme UAEA'nın bugün için tam anlamıyla tatminkar olmasa bile İran'ın teknolojik olarak kat ettiği aşamaları takip edebilmesi bakımından sahip olduğu imkanları ortadan kaldırılabılır. Bu durumda İran'ın nükleer silah geliştirebileceği yeteneğe sahip olup olmadığı konusunda Ajans'ın net bir görüş ortaya mümkün olmaz.

Ajans Genel Direktörü El Baradei tarafından 2003 yılı ortalarında İran'ın en geç 31 Ekim 2003 tarihine kadar imzalamasını istediği Ek Protokol'ü İran en başta "buna zorunlu olmadığı" tezini öne sürerek reddetmiş olmasına karşın, hem gizlice uranyum zenginleştirme tesisi kurmuş olması ve bu aşamalarda Pakistanlı bilim adamı Abdül Kadir Han ile illegal ve Ajans'a bildirmedeği bilgi ve malzeme alışverişine girişmiş olması, hem de Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin devreye girmesi sonucu ustaca diplomatik manevralar ile süreyi en iyi şekilde kullanmış ve en son anda ilgili dokümanı imzalayacağını açıklamıştır. Nitekim Kasım 2003 içinde bu işlemi gerçekleştirecek adımları atmaya başlamıştır. Ancak, her uluslararası antlaşma ve her ülke için geçerli olan prensibe göre Ek Protokol'ün de İran'daki denetlemelerde tam olarak uygulanabilmesi için bu ülkenin Meclis'i tarafından da onaylanması gerekmektedir. Yaşanan kriz ortamı ve gerek İranlı siyaset adamları gerekse halkın büyük çoğunluğu baskılara boyun eğerek İran'ın Ek Protokol'ü onaylamasına şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Yakın gelecekte böyle bir gelişme beklenmemektedir.

İran yönetimi çeşitli ortamlarda Ek Protokol sanki yürürlükteymiş gibi davranacağını beyan etmesine karşın Ajans'ın bazı talepleri karşısında bu sözünü tutuyor görünümde değildir. Ek Protokol esas olarak ve öncelikle taraf olan ülkelerde nükleer alanla ilgili tesisleri denetlemek ve uygun gördüğü yerlerden toprak, su ve hava örnekleri olarak çeşitli analizlere tabi tutmak hakkına sahip olmasının yanı sıra, ülkedeki "herhangi bir yere" de girmek ve inceleme ve denetleme yapmak hakkına sahiptir. Ek Protokol'ün 5. Maddesi c. Fıkrası buna izin vermektedir. Bu sebeple taraf ülke konumunda olanlar Ajans denetçilerine "şuradaki tesisin nükleer çalışmayla alakası yok oraya giremezsiniz" deme hakkı esas itibarıyla yoktur.

Ancak, İran'ın gizlice nükleer başlık yapmaya çalıştığı tesis olduğu istihbarının bulunduğu Tahran yakınlarındaki Parçin askeri üssüne Ajans denetçileri çok ısrarlı çabaları ve AB ile yapılan görüşmelerde varılan bazı anlaşmalar sonucu kısıtlı olarak girebilmişlerdir. İranlı yetkililerin askeri üs olması itibarıyla hassas bölge olarak gördükleri tesislerin Ajans'ın istediği gibi dört tanesine değil sadece yine Ajans'ın tespit edeceği sadece bir tanesine ve sadece bir kereye mahsus olarak girebilmesine izin vermiştir. Bu denetlemelerde "İran'ın nükleer silah yaptığını dair bir kanıt bulunamadığı" Ajans Genel Direktörü tarafından açıklanmıştır. Ajans diğer tesislerde de zaman zaman denetleme yapma

talebini ısrarlı bir şekilde gündemde tutmaktadır. İranlı yetkililer muhtemelen bunu da diplomatik manevralarında önemli bir koz olarak kullanmak isteyecektir. Zamanla, karşılığında İran açısından avantajlı kazanımlar elde etmek suretiyle bu tesislerin de denetlenmeye açılması beklenmeyen bir gelişme olmaz. UAEA açısından siyasi şartlardan bağımsız olarak İran'da denetlemelerin sürmesi ve işbirliğinin devam etmesi büyük önem arz etmektedir.

Avrupa Birliği'nin Konumu

İran'ın bugün sahip olduğu ve geliştirmeye devam ettiği nükleer alandaki kazanımların elde edilmesinde Avrupa Birliği'ni oluşturan ülkelerin direkt veya dolaylı olmak üzere önemli payı bulunmaktadır. 1960lı ve 70li yıllarda İranlı öğrencileri ve teknisyenleri kendi ülkelerine çekmek, onları çok sayıda nükleer tesiste, laboratuarda ve akademide görev yapacak bilgi ve beceriyle donatmak ve bu yolla İran'ın çok istekli olduğu çok sayıda nükleer reaktör kurma projesinden büyük pay kapmak için Almanya, Fransa ve İngiltere adeta birbirleriyle yarıştılar. Bu dönemde yalnız Almanya'ya bu alanda eğitim almak üzere giden İranlı gençlerin sayısı, Şubat 2005'te Berlin'deki bir konferans ortamında bu konunun içinde bulunmuş Alman bilim adamı tarafından, "yüzlerce" olarak ifade edilmiştir. Adı geçen diğer ülkelerde de benzer bir süreç yaşandığı tahmin edilebilir. Bugün İran'ın bilimsel ve teknik alt yapısının büyük çoğunluğunu bu süreçten geçmiş kişiler oluşturmaktadır.

AB'nin İran'ın nükleer programına bir başka katkısı, direkt olarak olmasa da, ABD yönetimi tarafından 1993 yılında benimsenen bir politikayla Irak ile birlikte İran'a karşı da çeşitli kısıtlamalar uygulamak ve nükleer silah geliştirmekte kullanabileceği gelirler elde etmesini zorlaştıracak ticari yaptırımlar uygulamayı amaçlayan "çifte kısıtlama" politikasına fazla itibar etmemesi ve İran'la ticareti her geçen yıl daha da arttırması şeklinde olmuştur. ABD yönetiminin büyük tepkisini çeken ve sürekli eleştirilerine hedef olan AB ülkeleri, özellikle ABD'li firmaların kendi ülkeleri tarafından konulmuş yaptırımlara rağmen paravan şirketler aracılığı ile İran ile ticaret yaptıkları açığa çıkınca rahatlamışlardır. Bazı bilgilere göre 1997-99 yılları arasında İran'ın en büyük ikinci ticaret ortağı (şirketler vasıtasıyla) ABD olmuştur. Bundan sonra zaten fiilen işe yaramayan "çifte kısıtlama" politikası önemini ve varlığını yitirmiştir.

İran'ın nükleer programını geliştirmesinde AB'nin bir diğer dolaylı katkısı son dönemde bu ülke ile giriştiği müzakereler yoluyla olmaktadır. İran ile ABD arasında yaşanan krizin kontrolden çıkarak kısıtlı da olsa askeri güç kullanımına gidebilecek yolun açılmasının zaten son derece sorunlu bir bölge olan Orta Doğu'da durumun çok daha içinden çıkılmaz bir hal almasından endişe eden AB ülkeleri, El Baradei tarafından İran'a Ek Protokolü imzalaması için verilen sürenin dolmasına yakın bir zaman öncesinde bu ülke ile diyalog geliştirme girişiminde bulunmuş ve AB-3 olarak tanımlanan İngiltere, Fransa ve Almanya dışişleri bakanlarının Tahran'ı ziyareti sırasında İran yönetimi Ek Protokol'ü imzalayacağını açıklamıştır. Bu yolla 31 Ekim 2003 tarihine gelindiğinde bir restleşme sonucu yaşanabilecek ciddi bir kriz atlatılmış ya da ileri bir döneme atılmış oldu. Bu çerçevede sürdürülen görüşmeler sonucu İran yönetimi uranyum zenginleştirme tesislerinin geliştirilmesini ve çalıştırılmasını "zorunlu olmadığı halde gönüllü olarak ve kısıtlı bir süre için askıya aldığı" açıklamıştır.

İran'ın halen sadece bir kaç yüz adet olan uranyum zenginleştirmekte kullanılan santrifüjlerden binlercesini yerleştirebileceği tesisler kurması ve bunları çalıştırması durumunda nükleer silah yapmak için çok önemli bir kazanım elde edeceğini düşünen ABD yönetimi zenginleştirme işlemini askıya alma kararını gerekli ancak yetersiz bir karar olarak değerlendirmekte ve İran'ın bu tesisleri kapatmasını ve uranyum zenginleştirmekten vazgeçmesini istemektedir. Aksi takdirde ABD'nin başka alternatifleri düşünebileceği ifade edilmek suretiyle askeri güç kullanabileceği ima edilmektedir.

ABD ile İran politikasında bir çok alanda görüş ayrılığı olan ve askeri güç kullanımı olasılığını gündeme dahi almak düşüncesinde olmayan AB ülkelerinin bu ülke ile hemfikir oldukları bir konu "İran'ın NPT Antlaşması'na taraf olması sebebiyle meşru ve hukuki hakkı olmasına rağmen uranyum zenginleştirme işlemini askıya almakla kalmayıp tümüyle ortadan kaldırmasını" talebidir. Bu noktada İran tarafından ABD'nin baskılarına boyun eğmekle ve güvenilmez olmakla suçlanan AB, İran'ın bu yönde karar almasını sağlamak amacıyla diplomatik ve ekonomik teşvik politikasını sürdürmekte kararlı olduğunu ifade etmektedir. Ancak, AB'nin diplomatik ya da ekonomik teşvik yöntemi ile

arzu ettiği sonucu elde etmesi pek mümkün görülmemektedir. Bunun bazı sebepleri bulunmaktadır.

Her şeyden önemlisi İran, devleti ve milletiyle tam bir bütünlük içinde nükleer güce sahip olmakta kararlı görülmektedir. İran halkı ve onların siyasetteki temsilcileri, nükleer alanda çalışan bilim adamları ve teknik kadro, bu konularla ilgili akademik ve bürokratik kadrolar ve askeri çevreler İran'ın bu çapta nükleer alt yapı geliştirmiş olmasından sonra bundan da ileriye giderek muhakkak nükleer silah sahibi devlet konumuna gelinmesi fikrini desteklemektedirler. Bunu, her şeyden önce İran milliyetçiliğinin doğal bir tezahürü olarak görmektedirler. Tarihte çok büyük medeniyet kurmuş olan Fars imparatorluğunu bir nevi yâd etmek anlamına gelecek bu tutku halkın ve yöneticilerin büyük bir kısmını sarmış görülmektedir. Bu düşüncelerini destekleyen bir husus da içinde buldukları coğrafyanın güvenlikleri açısından ciddi tehditleri beraberinde getirdiğini ve "mutlak silah" olarak tanımlanan nükleer silahların sağlayacağı caydırıcılığa ihtiyaçları olduğunu sıkça vurgulamaktadırlar. Bu sebeple İranlı yetkilileri bu yoldan kesin dönüş anlamına gelecek uranyum zenginleştirme tesislerini kapatmaları kararını almaya zorlamak sonuç vermeyecektir. İranlı yetkililer "böyle bir karar aldıkları takdirde halktan ve devletin içinden o kadar büyük bir tepki gelir ki bizi yerimizden atıp başkaları yerimize geçip nükleer konuda çalışmaya devam ederler, bu kaçınılmaz bir durumdur" demektedirler.

İran'ın "nükleer silah üretebilecek kabiliyete sahip devlet konumunda olmak" arzusu ve kararlılığının yanı sıra AB'nin bu ülkenin uranyum zenginleştirme tesislerini kapatmaya zorlayabilecek bir siyaset oluşturabileceği görüş birliği sağlaması kendi yapısından kaynaklanan sebeplerle pek mümkün görülmemektedir. Soğuk Savaş yılları sonrasında önce iki Almanya'nın birleşmesi, daha sonra "Avrupa Topluluğu" olmaktan, genişlemek suretiyle "Avrupa Birliği" olmaya doğru ilerleyen yapı içinde bir çok alanda bu genişlemenin ve dönüşümün sancıları yaşanmaktadır. Ekonomik, siyasi ve toplumsal açılardan ciddi zorlukların yaşandığı AB içinde kendi açısından "hayatı" olarak tanımlanacak konularda bile görüş birliğine varılması ya çok zor olmakta ya da mümkün olmamaktadır.

Ortak görüşe varılması en zor alan ise uluslararası güvenlik ve dış politika konularını kapsamaktadır. Son 15 yılda hemen yakınında cereyan eden ve kendisine direkt ya da dolaylı etkileri olacak güvenlik sorunlarına dahi çok gecikmeli olarak reaksiyon verebilen AB'nin net olarak tanımlanabilecek bir Ortak Dış ve Güvenlik Politikası henüz oluşmamıştır. Uzun yıllardır tartışılan ve daha bir süre tartışılacağı benzeyen Avrupa Anayasası da belirsizlikler içeren bir süreç yaratmaktadır. Ortaya çıkan Anayasal Antlaşma benimsenmiş olmakla beraber Birliğe üye ülkelerde yapılacak referandumlar sonrasında yürürlüğe girip girmeyeceği bugünden henüz kestirilememektedir. Yürürlüğe girse dahi söz konusu Anayasal Antlaşma bünyesinde "kuvvet kullanımı" ile ilgili bir düzenleme yoktur. Bu sebeple, İran'ın nükleer programı ile ilgili ortak bir siyasi karar büyük zorluklardan sonra ortaya çıksa bile, bu kararın arkasına (zorlayıcı bir yöntem olarak) gerektiği takdirde askeri güç koymak AB açısından bir dizi yeni sorunlar yaratacaktır.

AB'nin olmayan dış ve güvenlik politikası bir yana bırakıldığı takdirde dahi, Birliği oluşturan büyük devletlerin hemen hepsi askeri güç kullanma olasılığını dış politikalarında en son (hatta mümkünse hiç bir zaman) olasılık olarak değerlendirmektedirler. Kaldı ki, bir çok AB ülkesi "İran'ı askeri güç kullanımını gerektirecek önlemler alınması gereken bir tehdit" olarak görmemektedirler. Askeri imkan ve kabiliyetler ile niyetlerin kesiştiği ortamda oluşan tehdit kavramı bu şekilde İran örneğinde değerlendirildiğinde bu ülkenin AB ülkelerini tek tek ya da Birliği topluca tehdit edebilecek askeri imkan ve kabiliyetleri bulunmamaktadır. İran'ın sahip olduğu ve 1998 yılından buyana en az beş kez "başarıyla" denediği Şahab-3 balistik füzelerinin menzili 1,350 km civarındadır. İran'a en yakın AB ülkesi olan Yunanistan'ın 2,500 km (GKRY 1,650 km) mesafede olduğu dikkate alınırsa bu füzeler önemsenecek bir tehdit teşkil etmemektedir. İran'ın menzilleri 2,000 ila 2,500 km olmasına çalıştığı Şahab-4 balistik füzelerini geliştirmesinin daha çok zaman alacağı öngörülmektedir. Bu gelişme yakın zaman gerçekleşse bile olsa, tehdidinin oluşmasını sağlayan diğer faktör olan niyetler bakımından AB İran'ın kendisine saldırmasını gerektirecek bir niyetini görememektedir.

İran'ı kendine (ve İsrail'e) bir tehdit olarak gören ABD'nin aksine AB İran'ı tehdit olarak görmemekte ancak bu ülkenin geliştirmekte olduğu imkan ve kabiliyetleri bölge ve dünya güvenliği açısından potansiyel tehlike ve istikrarsızlık unsuru olarak

değerlendirmektedir. Bu sebeple, AB ülkeleri İran'ın nükleer alandaki kazanımlarının belli bir seviyenin ilerisine geçmemesini sağlamak için bazı ekonomik teşvikler sunma politikasını benimsemektedirler. Ancak AB'nin sağlayacağı ekonomik teşviklerin İran için cazip olduğunu düşünmek pek mümkün değildir.

İran 70 milyonluk nüfusa sahip ve büyük çoğunluğu 30 yaşın altında olan potansiyel bir tüketim toplumu durumundadır. İran ile ticaret yapmak İran kadar bu işbirliğine giren veya girecek ülkelerin de yararına görülmektedir. Hali hazırda Fransız firmaları, başta otomotiv sektörü ve elektrikli ev aletleri vs ürünler pazarında önemli pay kapmış durumdadır. Alman otomotiv sektörü de İran pazarına girmek aşamasındadır. Düşünülenin aksine, İranlı devlet adamları ekonomik imkan ve kabiliyetlerini siyasetlerinde kaldıraç olarak kullanmakta ve AB ülkelerinin İran'ın çok büyük tepkisini çekecek bir şekilde davranmalarını engellemektedir. İran kişi başına düşen 1,450 ABD doları seviyesindeki milli gelir bakımından zayıf durumda gibi gözükse de son aylarda hızla yükselen ve daha da yükselmesi beklenen petrol gelirleri ile dış alım ve tüketim gücünü daha da arttırabilir. Bu sebeple İran'ın AB'ye muhtaç olduğu ve ekonomik bir takım teşviklerle yola geleceği düşüncesinin aksine başta AB olmak üzere, ÇHC ve Japonya gibi ülkelerin İran'ın ürettiği petrol ve doğal gazı ve bu ülkelere yapacağı ithalata muhtaç olduklarını düşünmek daha doğru bir yargı olabilir.

Bu değerlendirme sonrasında AB ile İran arasında 2003 yılı ortalarında başlayan ve önce Kasım 2003'te İran'ın Ek Protokol'ü imzalamasına, bir yıl sonra da uranyum zenginleştirme işlemini gönüllü olarak ve kısıtlı bir süre için askıya almasına yol açan müzakereleri, varmış olduğu noktalar da dikkate alınarak, esas itibarıyla bir "ara çözüm" ya da "çatışmayı önleyici tedbir" olarak görmek daha doğru olabilir. ABD'nin bastırıldığı, AB'nin de prensipte hemfikir olduğu ancak hangi araç ve yöntemler ile sağlanacağı konusunda derin görüş ayrılıklarının bulunduğu öneri İran'ın nükleer enerji amaçlı olarak kurduğunu ifade ettiği tesislerin yakıtını kendi sağlamak iddiasından vazgeçmesi hakkında bir sonuca varmak şimdilik mümkün görülmemektedir. Ancak, böyle bir sonuca ulaşamıyor olması sebebiyle hiç bir şey yapmamak ve sürecin sonunda bir çatışma beklemek yerine AB nihai bir çözüm bulma umudunu da koruduğu girişimlerini devam ettirmekte ve varılan "zenginleştirmenin askıya alınması," aşamasını bir ara çözüm olarak değerlendirmektedir. Böylelikle, ABD yönetiminin "AB de hiç bir şey yapamadı, İran'ı nükleer silah yapmaktan alıkoymanın tek yolu güç kullanmaktır" tezini haklı kılmayarak girişimlerini bir nevi "çatışmayı önleyici tedbir" olarak görmektedir.

ABD'nin konumu

ABD daha ilk nükleer silahı Japonya'ya karşı kullandığı günden itibaren nükleer alanda bilim ve teknolojinin yayılması konusunda oldukça ketum davranmaya çalışmış ve bu alanda kanamın elde etmek isteyen ülkelere şüpheyle yaklaşmıştır. Ancak, özellikle Soğuk Savaş yılları sırasında Sovyetler Birliği'ne karşı uyguladığı "çevreleme politikası" sebebiyle Pakistan'ın nükleer teknoloji transferi yapma girişimlerini, dönem dönem kısıtlamalar ve engellemeler yaratmış olsa da, tümüyle engellememiştir. Aynı şekilde ÇHC'ne karşı izlediği "tanımama" politikası çerçevesinde başlarda Hindistan'ın nükleer teknoloji transferi girişimlerine de karşı çıkmamıştır. [14] 1970li yılların başında ABD-ÇHC ilişkileri düzelmeye başlayınca bu tutumundan vazgeçmiş olmasına rağmen Hindistan 1974 yılında ilk "barışçıl" denemesini gerçekleştirmiş ve nükleer silah yapabilecek kapasitesi olduğunu ispat etmiştir. Diğer taraftan ABD ile çok özel ilişkiler içinde olan İsrail'in "hayati önemde" gördüğü "nükleer silaha sahip olmak yoluyla bölgesinde kendisini yok etmek isteyen Arap devletlerine karşı caydırıcılığını sağlama" politikası çerçevesinde bu ülkenin gizli projelerine ABD yönetimleri, bir ara Kennedy dönemi hariç, karşı çıkmamıştır.

ABD'nin Orta Doğu politikasını belirleyen iki temel unsurdan bir petrol ve doğal gaz kaynaklarının dünyaya kesintisiz olarak dağıtımının sağlanması ve İsrail devletinin varlığını sürdürmesi olmuştur. Bu konulardan herhangi birine tehdit oluşturan ülke veya ülkeler grubu ABD'nin çıkarlarına da tehdit oluşturmuş olarak kabul edilmektedir. Bu perspektiften bakınca, İran'ın nükleer silahlar geliştirme yeteneğini kazanması, ABD açısından hem Basra Körfezi üzerinde hakimiyet kurma girişimlerinde daha cesaretli olması sonucunu getirebilecek, hem de özellikle İslam devriminden sonra ülkeyi yöneten mollaların sık sık dile getirdiği "İsrail devletini yok etme" konusunda bu kez çok ciddiye alınmasını gerektirecek imkan ve kabiliyetlere sahip olabileceği bir gelişme olarak görülmektedir ve bu iki olasılık da ABD açısından "kabul edilemez" bulunmaktadır. Bu sebeple İran'ın uluslararası antlaşmalardan doğan haklarını kullanmak yoluyla ve uluslararası konjonktürel gelişmelerin sağladığı fırsatlardan yararlanarak nükleer silah

geliştirmek aşamasına çok yaklaşmış olduğunun görülmesi üzerine ABD bu gelişmeyi önlemek düşüncesiyle bazı adımlar atmak niyetinde görülmektedir. Ancak, ABD'nin İran konusunda atabileceği adımlar ve bunların İran'ın kısa veya orta/uzun vadede nükleer silah sahibi olmasını engellemesi zor görünmektedir. Bu konuda ekonomik ve diplomatik yolların kısıtlı ancak yetersiz olması, askeri yolların ise çok ciddi belirsizlikler içermesi ve belki de daha büyük sorunları beraberinde getirecek olması sebebiyle, tüm tarafları tümüyle tatmin edecek çözüm, beklentilerde indirime gidilmediği takdirde, bu aşamada pek görülmemektedir.

ABD yönetiminin İran'ın nükleer silah geliştirebileceği imkan ve kabiliyetlere sahip olmasını engellemek konusunda karşılaştığı sorunların başında Irak'ı işgali sonrasında yaşadığı süreç ve bunun çok boyutlu etkileri gelmektedir. Irak savaşı ve ardından gelen işgal ile ABD askerlerine yönelik saldırılar bu ülke kamuoyunda "askeri gücü dış politikanın bir aracı olarak kullanmak" konusunda büyük görüş farklılıklarının oluşmasına yol açmıştır. Bu konuda toplumun hemen her kesiminde derin görüş ayrılıkları yaşanmaktadır. Siyasi görüşleriyle bugünkü ABD yönetimine yakın olan hatta yönetimde bulunmuş veya konumları gereği ilişkide olmuş kişiler arasında dahi ABD'nin İran'a karşı askeri güç kullanarak bu ülkeyi nükleer silah yapmaktan alıkoyması düşüncesine karşı çıkanlar bulunmaktadır. Bu karşı çıkışın gerekçesi olarak dile getirilen sebeplerin başında Irak'a saldırmanın ve işgal etmenin gerekçesi olarak gösterilen bu ülkenin kitle imha silahları geliştirdiği yolundaki istihbaratın yanlış olduğunun hemen herkes tarafından ifade edilmesi ve hakkında benzer iddialarda bulunulan İran konusunda da yanılıya düşebilecekleri olasılığı gelmektedir. ABD Senatosu İstihbarat Komitesi başkanı Cumhuriyetçi Senatör Pat Robertson dahi "Irak konusunda yapılan affedilmez hatadan sonra İran'la ilgili her türlü istihbari bilgiye büyük şüphe ile yaklaştığını" ve "bu konuda yüzde yüz tatmin edici bilgi olmadığı takdirde bu ülkeye karşı güç kullanılmasına destek vermeyeceğini" açıkça söylemiştir.

İran'a karşı kısıtlı da olsa askeri operasyon yapılmasına karşı çıkanların dile getirdiği görüşlerden bir diğeri, bu ülkenin Irak ile hiç bir şekilde karşılaştırılmayacak özelliklere sahip olduğudur. Irak'ın dört katı büyüklükte araziye, üç katı nüfusa ve çok daha güçlü askeri imkan ve kabiliyetlere sahip olan İran'a karşı o ya da bu sebeple kısıtlı bir askeri operasyon gerçekleştirilmesi durumunda dahi bu girişimin söz konusu ülke tarafından açık düşmanca tavır olarak nitelenmesi ve sahip olduğu bütün imkanlarla ABD'ye karşılık vermesi hakkının doğacağı ifade edilmektedir. Nitekim İranlı yetkililer özel konuşmalarda "eğer ABD tesislerimize saldırırsa Allah bilir ne olur, o takdirde elimizdeki bütün imkan ve kabiliyetlerimizle Afganistan'dan Lübnan'a, Körfez'den Akdeniz'e kadar ABD'nin çıkarlarına en büyük zararı vermek için her şeyi yaparız" demektedirler. Bu ifadeler içinde İran'ın bazı terör gruplarıyla olan ilişkilerini de devreye sokarak ABD'nin en hassas olduğu terörizm silahı ile karşılık vermesi olasılığı da bulunmaktadır. Bu olasılık ABD'de konu hakkında uzman olan ve yorum yapan kişiler tarafından da sıkça hatırlatılmaktadır. Bu çerçevede ABD'nin Irak'ta bulunan 155 bin askerine yönelik saldırı olma ihtimali de güç kazanmaktadır. [15]

ABD açısından İran'a yönelik bir askeri operasyon düzenlemek yoluyla nükleer silah elde etmesini engelleme seçeneğinin sonuç vermesini zorlaştıran unsurlardan bir diğeri de İran'ın bazı hassas nükleer tesislerini yakın çevresinde yerleşim merkezleri olan bölgelerde kurmuş olması ve bunların sayısının ve niteliklerinin ABD tarafından tam olarak bilinmemesidir. Bazı ABD kaynaklarına göre sayıları 17 kadar olan nükleer tesislerin gerçekte "bir kaç kere 17 adet" olduğu, bir başka deyişle en az 40 ila 50 kadar tesis olduğu ve bunların çoğunun yerinin tespit edilmesinin zor olduğu İranlı yetkililer tarafından ifade edilmektedir. Bütün siyasi maliyeti bir kenara bırakılsa dahi, askeri açıdan sonuç alabilecek bir saldırı planlamak, teknik bakımdan beklenenden az zaiyat vermekle beraber, sivil insan kaybı bakımından yol açabileceği yüksek zaiyat oranı sebebiyle, çok büyük zorluklar ve belirsizlikler içermektedir. Böyle bir saldırı olduğu takdirde, İran'ın nükleer alt yapısına "yeterli" zaiyat verilemediği takdirde, ve hatta verilse bile bu ülkenin uzun yıllar boyunca geliştirmiş olduğu bilimsel alt yapı ile belli bir süre sonra kaldığı yerden yoluna devam etmesi, ancak bu kez dünya kamuoyunun büyük bir kesiminde, maruz kaldığı saldırı sebebiyle "haklı" bulunacağı bir ortamda nükleer silah geliştirmesi söz konusu olabilecektir. ABD saldırısının İran'daki nükleer silah sahibi olunmasını açıkça isteyen çevrelerin elini güçlendirmesi olasılığı çok yüksek olduğu ifade edilmektedir.

İran'ın nükleer silah geliştirmesinden en fazla rahatsızlık duyması ve bunu kendi güvenliklerine yönelik potansiyel bir tehdit olarak görmesi gereken başta Körfez ülkelerinin ve Arap devletlerinin bu konuda fazlaca karşı görüş dile getirmemeleri, aksine

daha ziyade halk tabanında ve yönetimlerin bazı kesimlerinde İran'a açık destek verilmekte. Bu durum İran'a karşı bir askeri operasyon düşüncesinde olan ABD'nin konumunu zorlaştıran bir diğer gelişme olmaktadır. Uluslararası ilişkilerin klasik değerlendirmeleri açısından doğal olmayan bu sonucun iki sebebi bulunmaktadır. Bunlar ABD karşıtlığının tüm dünyada varmış olduğu seviye ve İslam'ın bütünüleştirici unsur olarak görülmesidir.

Soğuk Savaş dönemi sonrası yaşanan Irak krizi ve Kuveyt topraklarında cereyan eden savaş; Irak halkından, çoğunluğu çocuk, bir milyondan fazla insanın ABD tarafından dayatıldığı düşünülen BM yaptırımları sebebiyle ölmesi; ABD askerlerinin Orta Doğu'da bir çok yerde üsler kurması ve yerel değerlere önem vermez davranışta görünmeleri; Doğu-Batı bloklaşmasının yarattığı suni engellerin kalkmasıyla eşzamanlı olarak iletişim teknolojilerinde yaşanan olağanüstü gelişmeler sebebiyle hızla yaşanan küreselleşmenin olumsuz etkilerinin daha ziyade az gelişmiş ülkelerde hissedilmesi; Filistin sorunu konusunda ABD yönetimlerinin İsrail'e karşı Müslümanların beklediği ölçüde tavır almaması; ve yakın zamanda Irak'ta yaşanan işkence skandalları, son dönemde son derece hızlı bir şekilde ABD ve İsrail karşıtlığını arttıran faktörler olmuştur. Bu sebeple ABD ve İsrail'i rahatsız eden hemen her şey bu ülkeleri sevmeyenleri memnun etmektedir demek yanlış olmayacaktır. İran gibi bir devletin ABD gibi küresel güce sahip bir ülkeye "kafa tutması" bir çokları tarafından "takdir" ile karşılanmakta ve "NPT veya diğer uluslararası antlaşmalarda ne yazdığına bakmadan ve baskılara boyun eğmeden İran'ın nükleer silah kapasitesini geliştirmesi" şiddetle tavsiye edilmektedir.

ABD'nin baskılarına ve askeri güç kullanma tehdidine karşı çok sayıda ülkenin ve daha fazla sayıda bireyin İran'a açık destek vermelerinin ardında İslam'ın ortak payda olarak görülmesi de söz konusudur. 11 Eylül 2001 saldırıları sonucu Batı dünyasında yapılan açıklamalar, İslam'ın sıkça terör ile bağdaştırılması, ABD başkanı George Bush'un konuşmalarında "haçlı seferi"nden söz etmesi, son dönemde çok fazla işlenen "medeniyetler çatışması" kavramının yarattığı bir nevi yeni bloklaşma sebebiyle "Müslümanların Hıristiyanlara ve özellikle Yahudilere karşı birlik içinde olması" temasının işlenmesi sonucunu getirmiştir. NPT'ye taraf olmadığı için nükleer silahlar geliştirmek konusunda bağlayıcı bir taahhüt altına girmemiş olan İsrail'in nükleer silah yeteneğine karşılık İran'ın nükleer silah geliştirmesi ve "İsraililerin yüreğine korku salması" Müslüman ülkelerde uluslararası hukuk açısından "hukuki" olmasa da "meşru" olan bir hak olarak değerlendirilmektedir.

Bu sebeplerle, arkasında bu kadar geniş kesimlerin açık ya da gizli desteğine sahip bir ülkeye karşı askeri operasyona girişmek ABD'ye karşı tepkilerin çok daha fazla artması ve teröre zemin veren unsurların güç kazanmasına yol açabileceği endişesi de gözden kaçırılmamaktadır. Bu desteğin farkında olan İranlı yöneticiler son dönemde, İslam dünyasının yanı sıra "Üçüncü Dünya" ya da "Bağlantısızlar Hareketi" olarak bilinen ve 100'den fazla ülkenin taraf olduğu birliğe yönelik girişimlerini arttırmış görünmektedirler. İran bu desteği ABD üzerinde baskı aracı olarak kullanarak askeri bir operasyona girişmesini caydırmaya çalışmaktadır. Çünkü her şeye rağmen askeri bir operasyon gerçekleştiği takdirde bundan İran'ın da önemli kayıpları olacaktır. Önemli bir prestij kaynağı olan nükleer tesislerinin zarar görmesi en azından ciddi zaman ve ticari avantaj kaybını beraberinde getirecektir. Böyle bir saldırı olduğu takdirde eğer yeterli karşılığı veremezlerse İranlı yöneticiler halkın tepkisine yol açabileceklerdir. Ancak İran'ın vereceği karşılığa ABD'nin daha fazla karşılık vermesi olasılığı da İranlı yöneticilerin dikkate aldıkları olasılıklardan biridir. Bu sebeple İran açısından, ABD saldırısının olmamasını sağlamak, olduğu takdirde karşılık vermekten çok daha tercih edilen bir durum olmaktadır.

İran'ın Bağlantısızlar Hareketi'ne dahi ülkeler nezdinde yapmakta olduğu girişimlerin karşılıklı olarak sıcak kabul görmesinin sebepleri bulunmaktadır. İran geliştirmiş olduğu nükleer teknolojik altyapı ve bilimsel birikimini bu alanda "sağlayıcı" ülke konumuna gelmek için de kullanmak istemektedir. Bu potansiyeli İran'ı Bağlantısız ülkeler grubu nezdinde "cazip" kılan bir konuma yükseltmektedir. Malezya, Tayland, Endonezya, Meksika gibi bir çok ülke nükleer teknoloji transfer etmek girişiminde bulunmuş ancak her seferinde ABD'nin şüpheli yaklaşımı sonucu engelleyici girişimiyle karşılaşmıştır. Örnek olarak Endonezya 1995-96 yıllarında 6 adet her biri 600 MWe gücünde nükleer reaktör inşa etmek istemişse de bu sebeple başarılı olamamıştır. Ülkede yönetim değişikliğine giden süreç yaşanmıştır.

İran önceleri transfer yoluyla, bilahare kendi içinde geliştirdiği nükleer altyapı ile bu gibi ülkelere fazla soru sormadan nükleer teknoloji transfer edebilecek konuma gelmektedir.

Bu sebeple, söz konusu ülkeler, hem İran gibi kendilerine nükleer teknoloji sağlayabilecek bir ülkenin bu yeteneğinin zarar görmesini istememektedirler. Hem de baskılar karşısında İran'ın NPT'nin 4. Maddesi'nden kaynaklanan haklarından vazgeçmesinin kendileri için de olumsuz örnek teşkil edeceğini düşünmektedirler. Bu sebeplerle İran'ın yoluna devam etmesini istemektedirler. ABD'nin İran'a karşı askeri bir operasyon düzenlemesini zorlaştıran bütün bu unsurlar İranlı yöneticiler ve akademik dünyada bu konuda analiz yapan uzmanlar tarafından tespit edilmekte ve nükleer silah geliştirme yolundaki çabalardan vazgeçilmesini gerektirecek bir endişe olmadığı vurgulanmaktadır.

İsrail açısından durum

ABD yönetiminin, İran'ın nükleer silah sahibi olmasını sadece "sopa göstererek" engelleme girişimlerinde karşısında tüm dünya halklarından ve kendi halkının büyük kısmından kaynaklanan tepkiyi görmesinde, İsrail'in güvenliğini düşünerek ve İsrail'in yönlendirmesiyle hareket ettiği düşüncesi önemli rol oynamaktadır. Benzer süreçten geçen ve NPT'de olduğu süre zarfında gizlice nükleer silah üretme yeteneğini geliştiren ve bilahare NPT'den ayrılarak nükleer silah sahibi olduğunu da açıklayan Kuzey Kore'ye karşı adeta hiç bir şey yapmayan ya da yapamayan ABD'nin İran'a karşı çok daha "uzlaşmaz" ve "katı" davranmasına gerekçe olarak İsrail'e tehdit oluşturması gösterilmektedir. İsrail, her fırsatta kendisini yok etmekten söz eden mollaların yönettiği bir ülkede topraklarına kadar ulaşabilecek balistik füzelerin bulunmasını ve bunların üzerine nükleer silah konulması olasılığını hayati bir tehdit olarak değerlendirmekte ve her ne pahasına olursa olsun İran'ın bu yeteneğini geliştirmesine engel olunması gerektiğini ifade etmektedir. İsraili yetkililer, bu konuda kendilerinin ya da ABD'nin gerekli adımları atabileceğini ifade etmektedirler.

Irak'ın 1970li yıllarda nükleer silah geliştirme projesi olduğu iddiasıyla kritik aşamaya geldiğini düşündüğü Osirak nükleer reaktörüne İsrail'in 1981 yılında bir hava saldırısı düzenlemesini hatırlayan bir çok uzman, İran'a karşı da böyle bir olasılığın varlığından söz etmektedirler. [16] ABD başkan yardımcısı Dick Cheney İsrail'in böyle bir niyeti olabileceğine işaret etmiş, İsraili yetkililer de "umarız ABD bu işi bize bırakmaz" şeklinde görüş ortaya koymuşlardır. Ancak, kısıtlı ve belli hedeflere karşı nokta vuruşlu da olsa İsrail'in İran'daki nükleer tesislere karşı hava saldırısı gerçekleştirmesinin önünde de ABD için geçerli zorlukların bir kısmı bulunmaktadır. Bununla beraber önemli farklılıklar da mevcuttur.

Farklı olan unsurlardan önemli bir tanesi bu konuda İsrail halkı içinde çok derin görüş ayrılıkları yaşanmakta olmaması, ya da farklı görüşte olanların ağırlığının ABD'dekine oranla daha zayıf kalmasıdır. Bürokrasi ve siyaset dünyasında da çok çatışmalı bir ortam söz konusu olmamakta. Ayrıca, İran'a karşı böyle bir saldırıda bulunduğu takdirde kendi ulusal güvenliğine fazla bir katkı olmayacağını, aksine terörü teşvik etmek suretiyle zarar göreceğinin düşünen ABD halkı ve yöneticilerinin aksine, İsrail halkında ve yöneticilerinde bu konuda terörle içiçe yaşamının yarattığı bir kanıksamışlık sezilenmektedir. İran'a yapılacak bir saldırının zararları, yapılmaması durumunda bu ülkenin nükleer silah sahibi olması sonrasında yaşanabilecek olası zararlardan daha az olacağı değerlendirilmektedir. Bu durum, "eğer bir askeri operasyon yapılacaksa zaten bu konuda sicili pek temiz olmayan İsrail tarafından yapılması" düşüncesini gündeme getirebilir. Bu takdirde İran'daki tesislere karşı bir askeri operasyon olasılığı artabilir.

Askeri operasyon olasılığını azaltmak isteyen İranlı yöneticiler özellikle akademik dünya içinde ortaya koydukları ve yayılmasına çalıştıkları görüşlerinde "eğer İran nükleer silaha sahip olursa hemen İsrail'e karşı bir intihar saldırısında kullanacak kadar akılsız insanlar tarafından yönetilmiyor" görüşünü sıkça vurgulamakta ve Soğuk Savaş döneminde ABD ile Sovyetler Birliği arasında istikrarlı bir denge kurulmasını sağladığına inanılan "dehşet dengesi" sürecinin İran ile İsrail arasında da sürdürülebileceğini vurgulamaktadır. Bu yolla öncelikle İran, İsrail'in hayati tehdit algılamasına sebep olan endişelerin giderilmesini, dolaylı olarak da İsrail'in güvenliği konusunda hassas olan ve bu sebeple nükleer programına bu kadar kesin karşı çıktığına inandığı ABD'yi yumuşatmaya çalışmaktadır. Ancak, bu mantığın kendi içinde anlaşılır bazı noktaları olmasına karşın çok önemli zafiyetleri söz konusudur.

İran'ın NPT'den doğan haklarını kullanması suretiyle nükleer silah yapabilecek altyapıyı geliştirmesi ve bir süre sonra Antlaşma'dan ayrılarak nükleer silah geliştirdiğini ilan etmesi durumunda bölgedeki başka ülkeler de bu yola gitmek isteyebilir. Her fırsatta

"Orta Doğu'da İsrail'den başka bir ülke daha nükleer silah sahibi olursa biz de derhal aynı yola gideriz" diyen Mısırlı yöneticiler ve uzmanlar, hali hazırda sahip oldukları altyapıyı daha da geliştirmek isteyebilirler. Nitekim 2005 yılı başında Mısır'ın bazı girişimleri UAEA Genel Direktörü tarafından NPT yükümlülükleriyle bağdaşmayan davranışlar olarak kayda geçirildi. Suudi Arabistan'ın da Pakistan ile bu ülkenin nükleer silahlarının Suud topraklarına yerleştirilmesi konusunda bir anlaşmaya gitmesi olasılığından söz edilmeye başlanmış durumdadır.

Dolayısıyla, bölgedeki nükleer silahlanma sadece İran'ın nükleer silah sahibi olması ile kalmaz. Halklarının büyük çoğunluğu hiç bir hal ve şartta İsrail'in varlığını kabul etmeye yanaşmayan topluluklardan oluşan ülkelerin de nükleer silah sahibi olmasına yol açabilecek bu durum İsraili yöneticilerin kabul edemeyeceği bir gelişme olacaktır. Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi rejiminin belkemiğini teşkil eden NPT'nin fiilen geçersiz kalması ve belki de hukuken de ortadan kalkması olasılığı bu gibi gelişmelerle ciddiye alınması gereken boyutlara ulaşabilir. Nükleer silah yapımında bilimsel ve teknolojik bakımdan çok fazla sır kalmaması, ülkelerin bu yola gitmelerini engelleyen hukuki düzenlemelerin zayıflaması sebebiyle ciddi bir kaos yaşanabilir ve kısa süre sonra Orta Doğu bölgesinde hatırı sayılır miktarda nükleer silah birikimine sahip ülke sayısı hızla artabilir. Bu gibi olası gelişmeler dikkate alındığında İran'ın "nükleer silah sahibi olursam aramızda denge kurulur ve sana saldırmam" şeklinde bir yaklaşımla İsrail'i ikna etmesi zor görünmektedir. Çünkü, İran bölgede İsrail'in tehdit algıladığı tek ülke değildir.

ABD-Sovyet nükleer denklemini İran-İsrail ilişkilerine uyarlamak isteyenlerin unutmaması gereken bir diğer husus da iki süpergüç arasında yaşanan "dehşet dengesi" koşullarının çok özel şartlar içerdiğidir. Her iki ülke de nükleer silah alt yapıları ve genel silah teknolojileri ile (o dönemde) oldukça ileri seviyede imkan ve kabiliyetlere sahipti ve uzun yıllar üzerinde gelişen bir "güvenlik kültürü" oluşmuştu. Söz konusu dengenin varlığını ve sürdürülmesini sağlayan önemli bir diğer unsur da her iki ülke arasındaki coğrafi mesafe idi. Herhangi bir sebeple bir taraftan ateşlenecek bir balistik füzenin hedefine varması yaklaşık 30 dakikalık bir süre almaktaydı. Bu süre zarfında, daha öncesindeki girişimler sonuç vermemiş olsa dahi artık savaşın bir ihtimal olmaktan çıkıp gerçeğe dönüştüğü daha iyi anlaşıldıktan sonra dahi füzeleri havada imha ederek nükleer bir felaketten geri dönülebilecek kadar süre kalmaktaydı. Oysa İran ile İsrail arasında yaşanabilecek bir krizin savaşa dönüşmesi durumunda ateşlenecek füzelerin uçuş süresi sadece bir kaç dakika ile sınırlıdır. Kaldı ki her iki toplumda da silahların kontrolü konusunda bilimsel ve kültürel altyapının yeterli olduğunu, bu yolla bazı krizlerin yönetilebileceğini iddia etmek, ya da her iki ülkenin de silah teknolojilerinde emniyet ve bakım konularında ileri seviyelerde olduklarına güvenerek nükleer başlık taşıyan füzelerinde teknik sebeplerle kazara ateşleme olmayacağını düşünmek iyimserlik olur.

ABD'nin Sovyetler Birliği ile giriştiği nükleer yarış sürecinde varılan "dehşet dengesi"nin sürdürülebilmesi için yaklaşık 40 yıl boyunca yapmış olduğu askeri harcamanın 5.5 trilyon dolar mertebesinde olduğunu Bill Clinton'un Ulusal Güvenlik başdanışmanı James Goodby 1997 yılında Monterey, California'da ifade etmişti. Böylesine yüksek oranda bir harcamayı da beraberinde getirmesi gerektiği düşünülürse, İran ile İsrail'in, diğer bütün koşulların sabit kaldığı düşünülse bile, hiç bir hata yapmayacaklarını ve bunun "yanlış anlamaya dayalı" veya "kazara" nükleer silahların ateşlenmesi sonucuna götürmeyeceğini iddia etmek mümkün değildir. Kaldı ki bu iddianın kazananı olmayacaktır. Çünkü çok yoğun nüfusun ve zengin enerji kaynaklarının bulunduğu bir coğrafyada kazara dahi olsa nükleer silahların patlatılması durumunda insanlığa ve çevreye geri dönülemez zararlar verilmiş olacaktır. Bu durum salt iki ülkenin ulusal çıkarlarını koruması veya ulusal onurlarını tatmin etmeleri çerçevesinde bir "güç dengesi politikası" olarak görülemez.

Türkiye'nin Konumu

İran'ın nükleer silahlar üretecek kapasiteyi geliştirmesi Türkiye'yi bir çok bakımdan olumsuz etkileyen bir gelişme olacağı kesindir. [17] 1639 tarihli Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan günümüze açık bir savaşa girişmeyen Türkler ve İranlılar arasında zaman zaman çekişme ve rekabet ortamı gelişmiş olsa da ilişkiler genel olarak barışçıl olarak nitelenebilir. Bu durumun sağlanmasında en önemli etkenlerin başında her iki gücün de birbirlerine bir çok bakımlardan denk olmaları ve olası bir çatışmadan net avantaj elde edecek tarafın öngörülmemesidir. Yakın tarihte ve günümüzde de İran ve Türkiye, gerek askeri, gerekse coğrafi ve demografik açılardan birbirlerine denk bir

görüntü ortaya koymaktadırlar. Ancak, nükleer silah kapasitesine sahip olması durumunda günümüzdeki denklik İran'ın lehine bozulabilir. İran ile Türkiye arasında gerek İslami ideolojinin yayılması konularında, gerekse Kafkaslar ve Orta Asya'da etkin olma girişimlerinde sorunlar yaşaması olasılığı artar. Çünkü, askeri açıdan belli bir üstünlüğe sahip olduğu düşüncesine kapılabilecek İranlı yöneticiler Türkiye ve Türk dünyasına yönelik tutum ve davranışlarını değiştirebilirler.

İran'ın nükleer silah kapasitesi geliştirmesinin Türkiye açısından bir başka olumsuz etkisi de Türkiye'nin bir dış politika prensibi olarak benimsediği uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda hemen yanı başında olumsuz bir örneğin yaşanması olacaktır. Nükleer silahların (ve diğer kitle imha silahlarının) yayılmasının önlenmesi rejimlerin güçlendirilmesine destek veren ve bu konuda üzerine düşenleri dikkatle ve özenle yerine getiren Türkiye'nin söz konusu rejimler vasıtasıyla uluslararası barış ve istikrarın korunabileceği konusundaki güveni sarsılabilir. Ülkede bir çok kişi, kurum ve kuruluş uluslararası hukuk ve onun araçlarının bu yönde ne derece etkin oldukları konusunu güçlü bir şekilde tartışmaya açabilirler.

Son dönemde NATO'un sağladığı düşünülen güvenlik şemsiyesinin ne kadar etkin olduğu konusunda, özellikle Irak'ın ABD tarafından işgali öncesinde Kuzey Atlantik Konseyi bünyesinde Türkiye ile ilgili yapılan tartışmalar sebebiyle Türk kamuoyunda ve güvenlikle ilgili çevrelerde endişelerin doğmasına sebep olmuştur. ABD ile Mart 2003'te yaşanan "tezkere" krizi sebebiyle ilişkilerin kötüleşmesi, ardından Temmuz 2003'te Irak'ın Süleymaniye kentinde Türk askerlerinin ABD'li askerlerce tutuklanması ve bu durumun yarattığı infial duygusu, uluslararası alanda "güç"ün önemini Türk toplumunun hemen her kesiminde bir kez daha gündeme getirmiştir.

Bu gibi gelişmeler ve tartışmalar sonrasında Türkiye'de nükleer silahlara bakış açısı değişme yönünde eğilim gösterebilir. Nükleer silahlara sahip olunması ya da en azında bu yönde bir alt yapının geliştirilmesi gibi görüşlerin belli bir zemin kazanması söz konusu olabilir. Son derece hassas bir konu olan nükleer enerji ve bu enerjiden sivil (ya da askeri) amaçlarla faydalanılması konuları yanlış platformlarda tartışmaya açılabilir. Bu gibi tartışmaların Türkiye'nin ve Türk halkının yüksek çıkarlarına hizmet etmesini sağlamak ve bu süreci yönetmek ciddi zorluklar ve sorunlar içerebilir. [18]

Türkiye'nin İran'ın nükleer kapasite geliştirmesine bakışında etkili olan unsurlar, öncelikle iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek ve bölgenin yeni bir istikrarsızlığa sürüklenmesini önlemek kaygılarıdır demek yanlış olamayacaktır. Türkiye kendisinin de taraf olduğu ve nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasına imkan veren NPT'den doğan haklarını İran'ın kullanması konusunda olumsuz bir tutum içinde bulunması doğal olarak beklenemez. Türkiye'nin de son kırk yıl içinde bir çok kez giriştiği ancak sonuçlanamayan nükleer enerji üretme planları bulunmaktadır. [19] Ancak, İran'ın haklarını kullanmasının yanı sıra sorumluluklarını da tam olarak yerine getirmesi konusunda Türkiye bazı telkinlerde bulunmaktadır. Çünkü bu sağlanamaz ve süreç ABD'nin (İsrail ile birlikte veya tek olarak) askeri bir girişimde bulunmasına yol açarsa bu durumdan en büyük zararı görecektir. Hem bölgede istikrarsızlık daha da genişleyecek, hem de olası bir asker hareketi konusunda Türkiye, ABD'nin ve buna karşı İran'ın güçlü talepleri ile karşı karşıya kalabilecektir.

SONUÇ: İRAN'IN NİYETLERİ VE BUNDAN SONRASI

İranlı yetkililer "nükleer bir düzenek patlatabilecek yeteneğe sahip olduklarını" ancak "bu yeteneklerini silaha dönüştürmek konusunda henüz kesin bir karara varılmadığını" vurgulamaktadırlar. Nükleer bir başlık geliştirmek için henüz süreye gereksinim duyduklarını, "bu süre için bazı İranlı bilim adamlarının 6 ay bazılarının da 2 ila 3 sene öngördüklerini" belirtmektedirler. Nükleer silah geliştirmek için gerekli olan "uranyum zenginleştirme teknolojisini elde etmelerinde ve bunu kendi imkanlarıyla da geliştirmelerinde Pakistanlı bilim adamı Abdül Kadir Han'ın İranlı bilim adamlarına basit fakat hayati öneme haiz bilgiler verdiğini" ve bunu yapmasının sebebinin de "Han'ın İslam dünyasında nükleer silaha sahip ülke sayısının artmasını istemesi olduğunu" ayrıca "İranlı bilim adamlarına büyük sempati duyduğunu" İranlı yetkililer ifade etmektedirler.

İran'ın "nükleer silah geliştirmek için gerekli bilimsel ve teknolojik altyapıya sahip olmasının hemen nükleer silahların üretileceği anlamına gelmemesi gerektiği" ve "bu yönde bir karar alınması için öncelikle AB ülkeleriyle sürdürülen görüşmelerin ne sonuç vereceğinin beklenmesi" ancak "esas olarak ABD'nin İran'a karşı nasıl bir tavır içinde

olacağına, ilişkileri normalleştirmeyi kabul edip etmeyeceğine bakılması gerektiği" vurgulanmaktadır. Bu açıdan konuya yaklaşan İranlı yetkililerin "İsrail ile ilişkilerin aslında çok büyük sorun teşkil etmediğini, eğer ABD İran'ın isteklerini doğru anlar ve taleplerini takdir ederse İsrail'in İran açısından bir konu olmaktan çıkacağını" da ifade etmektedirler. İran'ın "iyi eğitilmiş ve akılcı düşünebilen insanlar tarafından yönetildiği" de bu kapsamda dile getirilmektedir.

Bundan bir süre önce "İran gizli servisleri ve devletin ilgili kuruluşlarının son derece gizli bir toplantısında Natanz'da inşa edilmiş olan uranyum dönüştürme ve zenginleştirme tesisleri hakkında dünya kamuoyuna bilgi sızdırılması kararının alındığını" belirten yetkililer bunun iki sebeple yapıldığını, "bir yandan dünyanın İran'ın ulaşmış olduğu seviyeyi öğrenmesini istediklerini ancak NPT yükümlükleri sebebiyle bunu resmen kendilerinin yapmasının mümkün olmadığını bu sebeple bilgi sızdırılmasına izin verildiğini", diğer yandan "bu yöntemle İran içinden kimlerin bilgi sızdırılması konusunda rolü olduğunu tespit etmek imkanını bulduklarını" ifade etmişlerdir. Bu yolla "İran'ın aslında uluslararası alanda prestijinin ve pazarlık gücünün arttığı düşündüklerini" de vurgulamışlardır.

İran'ın "nükleer silah sahibi olması durumunda çok daha büyük zorluklarla karşı karşıya kalacağını bilincinde olduklarını", ancak "özellikle ulusal onur meselesi olarak konuya yaklaşan halkın büyük çoğunluğundan ve bilim dünyasından ve bürokrasiden gelen baskılara direnmenin güç olduğu", bu noktada "AB'nin ve ABD'nin bugünkü İran yönetiminin taleplerine karşı daha mantıklı tavır takınması gerektiği" açıkça ortaya konulmaktadır.

AB ile yapılan müzakereleri yöneten Hüseyin Musavyan "İranlı yöneticilerin (mollaların) kendilerine 'AB'den ne aldınız ki karşılığında uranyum zenginleştirmeyi askıya almayı kabul ettiniz' şeklinde soru yönelttiklerini, hem bu seviyeden hem de halktan gelen yoğun baskılara direnebilmeleri için AB'nin İran'ın taleplerini karşılama gerektiği, ancak şu ana kadar ellerinin boş olduğunu, bunun da sebebinin AB'nin ABD'nin baskılarına boyun eğmesi ve bağımsız hareket edememesi olduğunu" belirtmektedir.

İranlı bir çok yetkili de "hiç bir İranlı yöneticinin kabul edemeyeceği uranyum zenginleştirmekten vazgeçilmesi yönündeki taleplerinde ısrar etmekle bir yere varılamayacağını, böyle bir talebi bugünkü yöneticiler kabul etse dahi yerlerinde bir gün dahi kalmalarına halkın ve devletin diğer birimlerinin müsaade etmeyeceğini, ve onların yerine gelecek olanların da derhal nükleer silahları geliştirme yoluna gideceklerini" hatırlatılmaktadır.

Bu çerçevede nükleer konunun İran içinde çeşitli guruplar arasında süren güç mücadelesinin de bir parçası olduğu, ve her gurubun nükleer alanda kaydedilen aşamaların primini kendisinin kullanmak istediğine de işaret edilmiştir. Bu tespiti doğrulayan bir gelişme Tahran'da Mart ayında gerçekleştirilen uluslararası katılımlı Nükleer Teknolojiler ve Sürdürülebilir Kalkınma konulu konferansın kapanışında yeniden İran Devlet Başkanı olmaya aday Haşimi Rafsanjani'nin nükleer teknolojiyi bütün zorluklara ve engellemelere rağmen ülkeye getirmek için nasıl çaba sarf ettiğini onlarca televizyon kamerası önünde anlatmasıydı.

İran'daki rejimden memnun olmayan özellikle genç kesimden bazı kişiler "bu yönetimin yaptığı tek güzel şey ülkeye nükleer gücü getirmesi oldu, nükleer silah sahibi olunmasını sağlayacak kişileri sonuna kadar destekliyoruz" şeklinde görüş ifade etmektedirler. Yine genç kesimden rejim karşıtı konumunda olanlar da "İran'ın nükleer silaha sahip olmasını kesinlikle istediklerini ancak bu silahların mollaların değil kendilerinin kontrolünde olmasını arzuladıklarını" belirtmektedirler.

İran'daki nükleer tesislere ABD ve/veya İsrail'in askeri operasyon düzenlemesi durumunda "bu ülkelerin çıkarlarına zarar vermek için ellerindeki bütün imkan ve kabiliyetleri kullanmakta kesinlikle tereddüt etmeyeceklerini" ve bunun "her türlü araç ve yöntemi kapsayabileceğini" her fırsatta ifade eden İranlı yetkililer, bir saldırı ile tesislerin zarar görmesi durumunda bile, "nasılsa bu bilim ve teknolojiyi artık sadece İranlı bilim adamlarıyla ve teknik altyapısıyla gerçekleştirebildiklerini, bugüne kadar yirmi yıl beklediklerini, İranlıların sabırlı insanlar olduğunu ve bir yirmi yıl daha bekleyebileceklerini" ifade etmektedirler. Bu konuda İran Dışişleri Bakanı Kemal Harazzi 1-2 Mart 2005 tarihlerinde Tahran'da düzenlenen Fars Körfezi Güvenliği konulu toplantının açılışında yaptığı konuşmada "ABDli yöneticilerin Irak'ta yaşananlardan

dersler çıkartacak kadar akıllı olduklarına inandığını, ABD Başkanı Bush'un da Irak'tan faklı olduğunu kabul ettiği İran gibi bir ülkeye saldırmayı düşüneneğine inanmadığını" dile getirmiştir.

İran'ın ekonomik teşvik ya da güç kullanımı tehdidi ile nükleer alanda bugüne kadar ulaşmış olduğu seviyeden geri adım atacağını beklemek pek mümkün görünmemektedir. Ancak, İran'ın geliştirmiş olduğu kapasitenin askeri amaçlarla kullanılmasını engellemek için kendisinin önermiş olduğu "objektif garantiler" sağlama önerisini dikkate alınarak, ancak bunlarla yetinmeyerek Ek Protokol'ü İran Meclisinde onaylanması sağlamak ve Parçin'deki askeri tesislerin tüm bölümlerini ve gerektiği takdirde ülkedeki her tesisin denetlenmesini temin etmek suretiyle belli bir programa bağlı olarak her yıl belli miktarlarda (yakıt ihtiyacı kadar) uranyum zenginleştirmesine izin vermek soruna kalıcı olmayan fakat rahatlatıcı bir çözüm olabilir. Esas olan, uzun olmayan bir zaman dilimi içinde İran'ın niyetleri konusunda kalıcı ve bağlayıcı düzeyde açıklık ve güven telkin edecek adımlar atmasını sağlamak gerekmektedir. 07 Aralık 2005

---

* Doç. Dr., Bilkent Üniversitesi (kibar@bilkent.edu.tr)

[1] Bkz. Harald Muller, ed., *A European Non-Proliferation Policy: Prospects and Problems* (Oxford: Clarendon Press, 1987), ss. 71-97

[2] Bkz. Akbar Etemad, "Iran," Harald Muller, ed., *A European Non-Proliferation Policy* , ss. 203-227. Akbar Etemad, Şah döneminde İran Atom Enerji Ajansı'nın kurucu başkanlığını yapmıştır.

[3] Bkz. Haleh Vaziri, "Iran's Nuclear Quest: Motivations and Consequences," Raju G. C. Thomas, ed., *The Nuclear Non-Proliferation Regime* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1986), s. 311.

[4] ABD_İran ilişkilerinin bozulmasından salt İslam Devriminin gerçekleştirilmesini sorumlu tutmak pek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Üzerindeki gizlilik kaydı kaldırılan Amerikan resmi dokümanlarında İslam Devrimi takip eden günlerde Amerikan başkenti ile Tahran Büyükelçiliği arasındaki yazışmalarda Devrim yaparak yönetime gelen kadro ile ABD arasında iyi ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesi yönünde telkinler açıkça görülmektedir. Bu konuda bkz. "The Evolution of the US-Iranian Relationship: A Survey of US-Iranian Relations, 1941-1979," Top Secret, Report State, *Digital National Security Archives* (Item Number IR03556), Washington D.C., 29 Ocak 1980. İlişkilerin kötüleşmesine sebep olan en önemli gelişmelerden biri Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'nde 444 gün süren rehine krizi olmuştur. Bu olay halen tamir edilemeyen büyük bir güven bunalımı yarattı ve karşılıklı olarak nefret duyguları özellikle basın yoluyla ve akademik dergilerde çıkan yazılarla körüklendi. Ayrıca, İsrail'in Lübnan'daki Sabra ve Şatilla'da kurulu Filistinli mültecilerin kaldığı kamplarda 1982 yılında büyük bir katliama girişmesi sonrasında İran'daki mollalar günlük konuşmalarında ve fetvalarında Müslümanlara ait toprakları işgal etmiş Yahudi devleti olarak gördüğü İsrail düşmanlığını her fırsatta gündeme getirdiler. Bu gelişme de İran-İsrail ilişkilerinde gerilimli bir sürecin yaşanmasına sebep olmuştur.

[5] Anlaşma metni için bkz. Michael Eisenstadt, *Iranian Military Power: Capabilities and Intentions* , (Washington, D.C.: The Washington Institute for Near East Policy, 1996), ss. 106-107.

[6] Bkz. John M. Shields ve William C. Potter, *Dismantling the Cold War: U.S. and NIS Perspectives on the Nunn-Lugar Cooperative Threat Reduction Program* (Cambridge, MA: MIT Press, 1997).

[7] Bkz. Oana C. Diaconu ve Michael T. Maloney, Russian Commercial Nuclear Initiatives and US Nuclear Nonproliferation Interests, *The Nonproliferation Review* (Bahar 2003), Cilt. 10, Sayı. 1, ss. 97-112.

- [8] Bkz. Mustafa Kibaroglu, "Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Japonya'nın Güvenliği," *Avrasya Dosyası* (Yaz 1999), Cilt. 5, Sayı. 2, s: 23 - 39.
- [9] Bkz. Theodore Hirsch, "The IAEA Additional Protocol: What It Is and Why It Matters," *The Nonproliferation Review* (Güz-Kış 2004), Cilt. 11, Sayı. 3, ss. 140-166.
- [10] Bkz. Mustafa Kibaroglu, "Is Iran Going Nuclear ?" *Foreign Policy* (Aralık 1996), Cilt. 20, Sayı. 3/4, ss: 35-55.
- [11] Bkz. Mustafa Kibaroglu, "İran Nükleer Bir Güç mü Olmak İstiyor ?" *Avrasya Dosyası - İran Özel* (Güz 1999), Cilt. 5, Sayı. 3, ss. 271-282.
- [12] Bkz. Mustafa Kibaroglu, *The Nuclear Non-proliferation Regime at the Crossroads: Strengthening or Uncertainty* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Bilkent Üniversitesi, 1996.
- [13] Bkz. Hassan Rohani, " *National Interest* (Kış 2005), Cilt. 1, Sayı. 1, ss. 5-21.
- [14] ABD Başkanı Ronald Reagan döneminde Hindistan ve Pakistan konularından sorunlu Dışişleri Bakan Yardımcısı görevini yürütmüş olan Stephen Cohen'in 1997 yılında Monterey'de ifade ettiği üzere ABD 1960lı yıllarda "Hindistan'ı nükleer silah geliştirmeye teşvik etmiştir".
- [15] ABD Başkanlarından Bill Clinton döneminde Savunma Bakan yardımcısı konumunda bulunmuş olan Harvard Profesörü Ashton Carter, "1994 yılında Kuzey Kore ile yaşanan benzer bir kriz durumunda bu ülkeye karşı kısıtlı askeri güç kullanımı ihtimalini de hesaba kattıklarını" ancak "böyle bir saldırıya Kuzey Kore'nin Yarımada'daki askerden arındırılmış bölge ile Güney Kore arasında bulunan 25 bin Amerikan askerine karşı saldırıda bulunması olasılığını dikkate alarak bundan vazgeçtiklerini" 30 Eylül 2004 tarihinde Fletcher School'da yapılan bir toplantı sırasında dile getirdi. İran'a yapılacak bir saldırı durumunda bu kez bu ülkenin kolaylıkla karşılık verebileceği mesafede ve konumda 155 bin Amerikan askeri bulunmakta. ABD yönetimi ya da halkının bunu dikkate almaması mümkün görünmemektedir. Benzer bir görüşü, ABD'de askeri operasyonların planlanması ve uygulanması konularında fiilen etkili konumda bulunan Merkezi Kuvvetler Komutanlığı'ndan emekli olan General Anthony Zinni de 8 Aralık 2004 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşması sonrası İran'a karşı bir askeri operasyon hazırlığı yapması Başkan tarafından istendiği takdirde nasıl bir planlama yapardı şeklindeki bir soruma "bu yapılabilecek en büyük aptallık olur böyle bir emri uygulamazdım" şeklinde cevap vermiştir.
- [16] Bkz. Sholomo Nakdimon, *First Strike: The Exclusive Story of How Israel Foiled Iraq's Attempt to Get the Bomb* (New York: Summit Books, 1987).
- [17] İran'ın nükleer silah kapasitesi geliştirmesinin Türkiye açısından bir değerlendirmesi için bkz. Mustafa Kibaroglu, "Iran's Nuclear Program May Trigger the Young Turks to Think Nuclear" (www.ceip.org) Aralık 2004.
- [18] Bu konuda bkz. Mustafa Kibaroglu, "Nükleer Silahlar ve Türkiye," *Görüş* (Haziran/Temmuz 2004), ss. 24-31;
- [19] Bkz. Mustafa Kibaroglu, " Turkey 's Quest for Peaceful Nuclear Power," *The Nonproliferation Review* (Bahar/Yaz 1997), Cilt. 4, Sayı. 3, ss. 33-44.